

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет історії, політології та міжнародних відносин
кафедра міжнародних відносин**

**ЗАГРОЗИ І ВИКЛИКИ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, 623 групи
Лазенко Юлія Михайлівна

Керівник:

кандидат політичних наук,
асистент **Шородок О.О.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № _____ від _____ 2022 р.
Зав. кафедрою _____*

Чернівці 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ	6
1.1. Методологія дослідження загроз та викликів, що супроводжуються сучасною війною ХХІ століття.....	6
1.2. Джерельна база вітчизняної і зарубіжної науки в аспекті гібридної війни.....	21
РОЗДІЛ II. ПЕРЕДУМОВИ ТА ВИНИКНЕННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ	28
2.1. Перша пострадянська дипломатія України в сфері безпеки: Будапештський меморандум і Чорноморський флот РФ у Криму.....	28
2.2. Суть й особливості гібридної війни росії в Україні (лютий 2014 р. – лютий 2022.....	44
РОЗДІЛ III. АКТИВНА ФАЗА ВОЄННИХ ДІЙ ІЗ ПЕРСПЕКТИВОЮ ПЕРЕМОГИ ТА НОВОЮ БЕЗПЕКОВОЮ ДОКТРИНОЮ УКРАЇНИ	59
3.1. Повномасштабне вторгнення російської армії на територію України в лютому 2022 року.....	59
3.2. Балто-Чорноморський формат – міф чи реальність.....	67
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78

Анотація

У кваліфікаційній роботі розкривається суть і особливості гібридної війни росії в Україні, також проаналізовані передумови виникнення війни. Було проведено аналіз гібридного конфлікту в Україні, а також досліджено методи ведення та їх вирішення.

Ключові слова: *російсько-українська війна, гібридна війна, Балто-Чорноморський альянс, агресія росії, повномасштабне вторгнення.*

Summary

In the qualifying work, the essence and features of Russia's hybrid war in Ukraine are revealed, and the prerequisites for the emergence of the war are also analyzed. An analysis of the hybrid conflict in Ukraine was conducted, as well as methods of conducting and resolving them were investigated.

Keywords: Russian-Ukrainian war, hybrid war, Baltic-Black Sea alliance, Russian aggression, full-scale invasion.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають на відповідне джерело.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Феномени війни та миру існували від початку державотворення, й були в центрі уваги військових і правителів. Війна, на превеликий жаль, є реальною складовою частиною навколишнього світу. З огляду на її теоретичну та практичну цінність, війна була предметом суспільної та філософської думки з самого початку людської історії. Століттями вчені та мислителі шукали способи для уникнення війн. Без ретельного вивчення війни неможливо ні зрозуміти, як виник сучасний світ, ні знайти відповіді на запитання, чому навіть найрозвинутіші суспільства продовжують воювати.

Війна – це не лише реальна частина сучасного світу. Напевно, немає жодної людини, яка не погодиться з твердженням, що війна завжди була невід’ємною частиною існування людства. Інтерпретація війни як важливої частини міжнародних відносин все ще відповідає вислову Сунь Цзи, згідно якого війна є справою суттєвого значення для долі держави [36, с.64]. Такі твердження мають дуже довгу традицію.

Тому, з точки зору її практичного й теоретичного значення, війна стала предметом філософської та соціальної думки від початку людської історії. Люди здавна шукали способи уникнути війни. Зміст міркувань змінюється в міру розвитку історії та прогресу наукових знань, а ідеї, що виникають у цій галузі, пов’язані з тими чи іншими принципами у політичній, військовій, ідеологічній, цивілізаційній чи релігійній сфері. Через деякий час з’явилися складніші пояснення вищезазначених проблем, трактати і теорії, присвячені природі повстань і воєн, їх ролі і значенню в суспільному і національному житті. Хоча ці концепції мають багато цінних елементів, проте, на жаль, характеризуються однобічністю. Вони не висунули послідовної та наукової теорії, через що знання та розуміння цього складного питання були менш повними, і складнішими для розуміння цієї проблематики.

З розвитком науки і техніки, та безперервною зміною соціальної системи, теорія війни також змінилася. Характер збройних конфліктів значною мірою залежить від розвитку засобів боротьби. Систематично переоцінювався характер збройної боротьби. Твердження про можливість повного виключення явища війни із суспільного життя виглядають суто утопічними. Цілі, характер і методи ведення збройних конфліктів змінюються, особливо на цьому етапі сучасності, але наратив про те, що майбутні війни як соціальне явище матимуть, на жаль, «довговічність», здається, не змінився.

Мета магістерської роботи полягає у здійсненні аналізу загроз і викликів безпеці України в умовах гібридної війни.

Досягнення даної мети вимагає постановки й розв'язання наступних **завдань**:

- узагальнити наявні матеріали щодо гібридних конфліктів;
- визначити причини початку, технології та методи ведення, а також шляхи вирішення гібридних конфліктів;
- окреслити основні теоретичні підходи до тлумачення категорії «гібридна війна»;
- здійснити аналіз гібридного конфлікту в Україні.

Об'єктом дослідження є гібридні війни.

Предметом дослідження є гібридна війна в Україні, загрози і виклики спричинені нею.

Методи дослідження. На різних етапах роботи, відповідно до поставлених завдань були використані спеціальні та загальнонаукові методи, а саме метод аналізу використано при опрацюванні нормативно-правової бази України, що стосується поширенню дезінформації та боротьби з нею в умовах російсько-української гібридної війни; історичний метод дав зможу простежити основні передумови та виникнення російсько-української гібридної війни, та формування інституційних механізмів для ефективної протидії цій небезпеці; метод узагальнення використано для виявлення

основних чинників та викликів щодо безпекової стабільності української держави в умовах російсько-української гібридної війни.

Структура роботи зумовлена метою, об'єктом, предметом і завданнями дослідження. Вона складається зі вступу, трьох розділів, які розділені на підрозділи, висновків та використаних джерел (120 найменувань). Загальний обсяг 89 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

1.1. Методологія дослідження загроз та викликів, що супроводжуються сучасною війною ХХІ століття.

Дослідження походження, характеру та суті війни, викликів і загроз, які з нею пов'язані, а також природи миру та шляхів його досягнення не є сучасним явищем. Перераховані складові сягають ще античної суспільної думки. Тому звідси дослідження війни і миру можна розділити на два теоретично-методологічні напрямки:

- 1) напрямок «peace research» або іренологічний напрямок – дослідження миру (гр. Ειρήνη – мир, спокій);
- 2) полемологічний напрямок (гр. Πόλεμος - війна, бій, боротьба).

Відносно першого напрямку, то велику дискусію серед неореалістів і неокласичних реалістів викликала теорія демократичного миру. Як результат – найбільш конструктивна критика цієї теорії. Теорія демократичного миру, яка бере свій початок від ліберального інтернаціоналізму стверджує, що ліберальні демократії є миролюбні за своєю природою і між собою не воюють, адже мають спільні цінності й економічні зв'язки. На держави впливають фактори стримування від конфліктів (ідеологія, економічна взаємозалежність, громадська думка, бюрократичний апарат, міжнародне право й міжнародні зобов'язання тощо). Мир, відповідно, можливий через поширення ліберально-демократичних цінностей. М. Дойл [8, с.176-183] і Б. Рассет [34, с.184-189] заклали суть масивної доказової бази теорії, тому їхні дослідження варто вважати основою концепту демократичного миру.

Проте, саме сумніви в емпіричних дослідженнях створили дискусії навколо теорії демократичного миру. На думку українського дослідника Д. Короткова, наукова суперечка Д. Бабста, М. Смолла та Д. Сінгера була першим дискурсом лібералів і реалістів на основі доказів щодо ролі війни в світовому співтоваристві і шляхів її уникнення [72, с.90]. У 1995 р. реалісти

Г. Фарбер і Дж. Гова провели масштабне дослідження та виявили, що статистично можна судити про «демократичний мир» тільки після Другої світової війни [9, с. 33-46]. Дослідники дійшли згоди, що справді демократії воюють рідше, але між ними все одно завжди є протиріччя; були навіть приклади оголошення війни демократією, хоча реальних збройних зіткнень не було [9, с.123-146]. Важко вважати війни між великими державами просто протистоянням між демократією та авторитаризмом (приклад Першої світової війни), більше того до 1914 р. демократії були більше схильні до війни, ніж інші режими [9, с. 123-146].

Дослідження Й. Гальтунга стоять окремо в Peace and Conflict Studies, оскільки досить складно визначити його приналежність до конкретної наукової школи (присутні неоліберальні, неомарксистські ідеї, помітною є близькість до критичних теорій). У своїх наукових працях вчений запропонував концепцію негативного та позитивного миру, типологію насилля, життєвий цикл конфлікту, а також шляхи вирішення конфлікту [13, с.238]. Дослідник вважав цілком досяжним ідеалістичний позитивний мир шляхом «мирного мислення» (англ. «peace thinking») і моделі мирної трансформації конфлікту, яка залишається актуальною і може бути застосована для врегулювання сучасних конфліктів [13, с.238].

Воєнний історик Н. Фанк вважає ідеалістичний мир відірваним від реальності й називає його «благочестивим закликком, засобом досягнення мети або взагалі пустим терміном риторичного виправдання» [17, с.5]. Натомість він пропонує п'ять підходів до миру:

- мир з позиції сили (англ. «peace through power politics») – в основі гегемонія і домінування;
- мир через світовий порядок (англ. «peace through world order») – в основі спільні цілі, співпраця та діяльність міжнародних інституцій;
- мир шляхом розв'язання конфліктів (англ. «peace through conflict resolution») – «безперервний процес вмілого вирішення та, коли це можливо, запобігання чи трансформації конфлікту»;

- мир на основі ненасилля (англ. «peace through nonviolence»);
- мир через особисту трансформацію і трансформацію суспільства (англ. «peace through personal and community transformation»): Н. Фанк наголошує на критичності розвитку та дозрівання «внутрішнього процесу» (трансформації), який має призвести до «мирної поведінки» або «культури миру» [17, с.5].

Щодо другого підходу, то в ньому розглядається полемологія як один з напрямків сучасної суспільної науки, що вивчає війну, насилля, конфлікти (від давньогрецьких слів *πολέμιος* – війна та *λόγος* – вчення) [99, с.564]. Більш розповсюджене слово «полеміка», яке має з полемологією єдине коріння й також вказує на суперечку, дискусію, протистояння. Поняття «полемологія» вживається сьогодні у широкому та вузькому сенсі.

В широкому сенсі воно вказує на «загальну теорію війни, метою якої є виявлення прихованих джерел людської агресивності та соціальних структур, що сприяють породженню війн. Відповідно до фокусу інтересів аналіз війни проводять різні науки – філософські, політичні, економічні, технічні, правничі, соціологічні, психологічні, воєнні, чії методологічні підходи суттєво відрізняються. Але більшість реально функціонуючих теорій змішуються, оскільки війна є надзвичайно складним соціальним явищем, яке не можна пояснити методами суто одного підходу» [112, с.125-133].

У вузькому сенсі полемологія – це французька школа «соціології війни», розвиток якої пов'язаний з ім'ям Г. Бутуля, автора монографії «Війни – елементи полемології» [3]. Г. Бутуль вважав, що шляхом соціологічного аналізу різноманітних джерел можна виявити симптоми, які вказують на початок конфронтації в суспільстві з метою запобігання війн [112, с.125-133].

Полемологи розрізняють чотири покоління війни, а також концепцію гібридної війни, враховуючи критерії способу ведення війни. «Війни першого покоління – це новітні війни доіндустріальної епохи, що велися державами із використанням одягнених в форму численних мас солдатів, які боролися за допомогою тактики стрілецьких ліній та штурмових колон.

Характеризувалися відносно невеликими розмірами армій задіяних в конфлікті та невеликою територією, на якій велися безпосередні воєнні дії. Битви (окрім облоги) мали нетривалий характер вирішальних зіткнень (головним чином, протягом одного дня)» [79, с.22-26].

Вчені зазначають, що: «Війни другого покоління – це конфлікти із використанням великих армій, що відбувалися на великих територіях і зводилися до багатоденних, а навіть багатомісячних інтенсивних битв із ясною перевагою оборони над наступом. В багатьох випадках інтенсивно використовувалася артилерійська вогнева міць. Потягом таких війн розвивалися техніка камуфляжу, польові фортифікації, радіокомунікація та просунуті засоби розвідки»[79, с.22-26].

«Війни третього покоління – це маневрені війни, в яких поєднувався рух та висока вогнева міць, такі війни були характерні для періоду після 1918 року» [79, с.22-26].

«Війни четвертого покоління – це сучасні війни із асиметричним характером, відповідною тривалістю, використанням терористичної техніки, децентралізованою, транскордонною і понаддержавною базою конфлікту, зосередженням уваги на цивільному населенні як меті тактичних дій, зникненням поділу на фронт і тил, відсутністю можливості проведення вирішальної битви і такою специфічною характерною рисою як наявність засобів масової інформації, що передають війну в прямому ефірі широким масам населення впливаючи таким чином на громадську думку. Елементом війни стає мистецька стратегія впливу засобів масової інформації на громадську думку воюючих сторін. Медійний вимір війн четвертого покоління впливає на безпосередньо саму війну» [14, с.303].

Н. Фрайер зазначає, що «у вищенаведеній схемі варто також згадати новітні гібридні війни (hybrid warfare). Це сучасні війни, які ведуться із використанням всіляких доступних тактик боротьби, як регулярних чи нерегулярних, так і кібернетичних із можливістю застосування зброї масового знищення, а також інформаційної, психологічної та

пропагандистської війни із використанням останніх інформаційних і медійних технологій. На даний момент не існує одного, визнаного усіма визначення гібридної війни. Наприклад, Н. Фрейєр з Centerfor Strategic and International Studies, один з творців цього поняття, колишній співпрацівник Департаменту оборони США визначив гібридну війну на основі чотирьох типів боротьби: традиційні сутички регулярних військ, партизанська війна, «катастрофічний тероризм» та винищувальні техніки, що підривають користь військової переваги регулярних військ» [12].

На думку А. Котенко є різні варіанти визначення сутності гібридної війни:

- «військова стратегія, яка поєднує звичайну війну, малу війну та кібервійну;
- атака з використанням ядерної, біологічної, хімічної зброї, саморобних знарядь для терористичних атак та інформаційного тиску;
- складна та гнучка динаміка бойового простору (battlespace), яка передбачає швидку реакцію та адаптацію учасників протистояння» [74].

На нашу думку, в найширшому вигляді гібридну війну можна визначити як комплекс підготовлених та швидко здійснених військових, інформаційних, дипломатичних та економічних операцій, які спрямовані на досягнення стратегічно-важливої мети. З опрацьованої літератури, варто зазначити, що складовими гібридної війни є традиційні та нестандартні загрози, тероризм, диверсійні операції, а саме коли використовуються сучасні або нестандартні технології для протидії перевазі противника у військовій потужності.

Полемологічні судження над значенням гібридного конфлікту полягають не лише у ствердженні ваги цієї загрози для міжнародного середовища, а й необхідності комплексних, детальних, глибоких досліджень. Через те, що на зміну територіальному виміру війни прийшов багатомірний, багаторівневий комплекс воєнних й невоєнних дій, які направлені на одночасне досягнення різносторонніх цілей. Тому полемологи навіть почали

твердити, що всі попередні типології та класифікації війн втратили вагу й наукову цінність.

Серед додаткових чинників, які впливають на хід гібридних війн, та які потребують не лише побіжного розгляду, а й належного аналізу, варто відзначити не тільки явні наслідки глобалізації та новітніх технологій, а й співіснування «нових» війн із залишками «старих». Звідси гібридизацію варто розглянути як симбіоз непоєднаних елементів, оскільки окрім військової супертехнології, все одно використовують примітивну зброю та методи боротьби. В свою чергу, «постмодерна» війна все ще співіснує не лише з ідеями боротьби за територіальну цілісність, а й боротьби за ідентичності, розуми та цінності.

Як зазначили сучасні польські дослідники М. Банасік і Р. Парафіянович, гібридність може проявлятися також «в конфронтації східної деструкційно-паразитуючої цивілізації із християнською цивілізацією Заходу» [2, с.7].

Відповідно до класичного підходу: держава – єдиний суб'єкт військових дій, проте сьогодні роль держави істотно змінилася під впливом інших політико-економічних наднаціональних і транснаціональних факторів. З полемічної точки зору, для дослідження війни та збройних конфліктів – це означає, серед іншого, необхідність зосередитися на соціальних змінах у всіх сферах людського життя, беручи до уваги різні фактори політичного, економічного та навіть технологічного середовища, що мають вплив на війну як на соціальне явище.

Варто зауважити, що використання прийомів та способів гібридної війни спрямоване на усунення найбільш критичних вразливостей у матеріальних системах, а саме: комунікаціях, транспорті чи загалом інфраструктурі. Уряди та неурядові організації все частіше нападають на інституційну та ідеологічну вразливість, й використовують соціальні образи чи уявлення про корупцію для посилення сил у конфліктних протистояннях. Такі визначальні стратегічні слабкості стали можливими для досягнення більшого успіху для тих, хто застосовує такі методи асиметричної чи

інформаційної війни. Вважаємо, що домінування неоліберальних ідей збільшило прірву між бідними та багатими, й, в свою чергу, посилило тиск на середній клас. В результаті здійснюється переоцінка головних цінностей суспільства, відбуваються фундаментальні зміни в соціально-політичній, економічній, та психологічній ситуації, а також, в більшості країн всього світу, має місце зростання популізму.

Тому, варто зазначити, що «сучасна цивілізація принесла багато нового для життя людини в матеріальному, науковому і технічному сенсі, забезпечуючи хоч у частині глобального суспільства досить високий рівень життя. Реалізація економічних потреб і прагнень в розвинених суспільствах сприяє відчуттю економічної безпеки, зросту матеріальних стандартів життя, розвитку потенціалу комунікацій між людьми та соціальними групами в усіх можливих її формах. На жаль, разом з розвитком позитивних тенденцій наступило пришвидшення розповсюдження глобальних викликів та загроз, й численних інших негативних факторів». В. Кштонь вважає що: «Хоча у воєнному відношенні небезпека нової глобальної війни на даний момент оцінюється як мінімальна, проте, це не означає її цілковитого виключення» [24, с.9].

Вважаємо, що завжди потрібно оцінювати й попереджати загрози та виклики, що супроводжуються сучасною війною XXI століття. Під час формалізації процесу забезпечення національної безпеки особлива увага приділяється виявленню, аналізу та оцінці масштабів і характеру загроз та викликів для реалізації державних національних інтересів. Але для ефективної реалізації національного інтересу держави необхідно мати можливість своєчасно виявляти загрози та виклики, оцінювати їх характер, рівень й масштаби, прогнозувати збитки, які можуть настати після їх реалізації. На думку П. Надолішнього: «Для вирішення цих завдань у системі забезпечення національної безпеки повинен організуватися й проводитися комплексний моніторинг викликів і загроз» [89, с.252].

Теоретично можна побудувати захист від усіх можливих загроз, але це є недоцільно з точки зору економічного напрямку. Вчитися на чужих помилках – дуже важливо. Але найкраще спочатку уявити всі можливі варіанти і вибрати той, який найкраще підходить саме для вашої конкретної ситуації. Метод зіставлення – це найпоширеніший метод виявлення загроз і викликів. Він передбачає ідентифікацію загроз або викликів шляхом порівняння їх з відомими загрозами (викликами), які попередньо внесені до накопичувальної бази даних проявів загрози, що відбулися. В Україні представлений Закон «Про національну безпеку України» [68], де висвітлюються принципи державної політики у сферах національної безпеки і оборони України; склад, керівництво та координація сектору безпеки і оборони України; мета, принципи, види і стратегія планування у сферах національної безпеки і оборони України. А також загрози національній безпеці України та відповідні пріоритети державної політики у сферах національної безпеки і оборони визначаються у Стратегії національної безпеки України [115], Стратегії воєнної безпеки України [113], Стратегії кібербезпеки України [114], інших документах з питань національної безпеки і оборони, які схвалюються Радою національної безпеки і оборони України і затверджуються указами Президента України.

У науковій літературі пропонується кілька варіантів класифікації загроз національній безпеці (національним інтересам). Як підстави для класифікації вибираються ознаки, істотні для досліджуваних явищ. Одна з таких підстав – принципи безпеки і їхні властивості, по відношенню до яких ті або інші явища, процеси кваліфікуються в координатах виклику, небезпеки і загрози. Закон України «Про національну безпеку України» [68] виділяє принципи державної політики у сферах національної безпеки і оборони, а саме йдеться про те, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку;

держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій.

Усі ці характеристики заносяться в паспорт загрози. Типовий паспорт загрози повинен містити такі дані: назва загрози, шифр за класифікатором (списком), до якої сфери належить, дата виявлення, напрям дії, масштаб, характер, характеристика загрози, характер зміни в часі (динаміка), хто (що) може підсилити загрозу, хто (що) може ослабити загрозу, чинники посилення загрози, чинники ослаблення загрози, можливі деструктивні прояви в інших сферах, додаткові відомості про загрозу [90, с.84].

Не дивлячись на те, що категорія «загрози» широко використовується в науковій літературі й нормативно-правових актах, підходи до визначення її змісту в теорії безпеки наразі важко назвати однотайними, тому що вони збігаються тільки в тому, що поняття «загроза» тісно пов'язане із поняттям «безпека». Так законодавець у п.п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» визначає загрози національній безпеці загалом як «явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України» [68].

Дослідник Р. Уллман визначає загрозу національній безпеці як «дію або послідовність подій, які загрожують радикально погіршити якість життя населення країни за відносно невеликий проміжок часу, а також значно звужити діапазон можливих політичних рішень, доступних урядові або приватним неурядовим утворенням (індивіди, групи, корпорації) в межах країни» [41, с.133].

На думку М. Кушніра, під загрозою безпеці держави слід розуміти «потенційну чи реальну подію, дію, процес чи явище, здатне порушити його стійкість та розвиток (у т. ч. зародження) чи призвести до припинення його діяльності чи фізичного існування». Тобто загрозою безпеці держави

виступає «певна сукупність умов та факторів, які становлять небезпеку для її життєво важливих інтересів» [78, с.22-27].

А. Петрів під загрозами державній безпеці розуміє «фактори, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити самозбереження основ національної безпеки: сталий і прогресивний розвиток території, народонаселення і системи державного управління України, захищеність національних цінностей, які убезпечують існування суверенної Української держави та виконання нею своїх функцій, а також досягнення відповідних національних цілей та реалізацію національних інтересів» [100, с.78-85].

Тому загрози національній безпеці та національним інтересам є об'єктивними чинниками, які, як правило, не залежать від волі держави, але повинні впливати або враховуватися державою. Загрози завжди динамічні і можуть бути класифіковані за різними критеріями.

Загрози національній безпеці України – явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України [68]. Погоджуємося з думкою М. Шевченко щодо того, що реалізація цієї мети можлива лише через налагодження усіх функцій забезпечення національної безпеки, а також визначення конкретних завдань [117, с.14-24]. Отож, першим розумним кроком до успішного реформування та визначення пріоритетів сектору забезпечення національної безпеки (СЗНБ) буде визначення таких загроз з метою захищеності від реальних та відвернення потенційних. На сьогодні такими загрозами є:

- посягання на державний суверенітет та територіальну цілісність (зокрема, військові дії, анексія Криму та тимчасова окупація деяких територій України);
- посягання на безпеку державних інформаційних ресурсів;
- негативний вплив іноземних неурядових структур на органи державної влади та місцевого самоврядування;

- зростання рівня недовіри населення до органів державної та місцевої влади;
- наслідки світової фінансово-економічної кризи;
- «тінізація» національної економіки;
- розвідувально-підривна діяльність іноземних спеціальних служб [110, с.86-108].

Таким чином, з одного боку, стратегія безпеки має бути комплексною, структурованою не як спосіб протидії окремим загрозам, а як комплексний підхід, який враховує багатогранність і різноманітність українських інтересів, усі взаємозв'язки та потенційні наслідки. Особливої актуальності набуває класифікація загроз національній безпеці за сферами та галузями людської діяльності, а саме: політичної, соціальної, економічної й духовної. Така класифікація загроз має важливе значення для організації системи національної безпеки та визначення основних напрямів її функціонування. При цьому за даним критерієм можна віднести види загроз до кожної окремої сфери людської та соціальної діяльності.

Що стосується України, то на основі Закону України «Про національну безпеку України» [68] від 21 червня 2018 року № 2469-VIII можна виділити основні реальні та потенційні загрози в Україні:

1. у зовнішньополітичній сфері:

- посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав;
- спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших держав;
- воєнно-політична нестабільність, регіональні та локальні війни (конфлікти) в різних регіонах світу, насамперед поблизу кордонів України;

2. у сфері державної безпеки:

- розвідувально-підривна діяльність іноземних спеціальних служб;
- загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний

потенціал України, права і свободи громадян; поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності; злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму;

- загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України;
- можливість незаконного ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів;
- спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави;
- прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України;

3. у військовій сфері та сфері безпеки державного кордону України:

- поширення зброї масового ураження і засобів її доставки;
- недостатня ефективність існуючих структур і механізмів забезпечення міжнародної безпеки та глобальної стабільності; нелегальна міграція;
- можливість втягування України в регіональні збройні конфлікти чи у протистояння з іншими державами;
- повільність у здійсненні та недостатнє фінансове забезпечення програм реформування Воєнної організації та оборонно-промислового комплексу України;
- накопичення великої кількості застарілої та не потрібної для Збройних Сил України військової техніки, озброєння, вибухових речовин;
- незавершеність договірно-правового оформлення і недостатнє облаштування державного кордону України;
- незадовільний рівень соціального захисту військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби, та членів їхніх сімей;

- зростання небезпеки для життя і здоров'я цивільного населення, насамперед дітей, внаслідок воєнних дій чи збройних конфліктів;

4. у внутрішньополітичній сфері:

- порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування Конституції і законів України, прав і свобод людини і громадянина, в тому числі при проведенні виборчих кампаній, недостатня ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції і виконання законів України;
- можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад;
- загроза проявів сепаратизму в окремих регіонах України;
- структурна та функціональна незбалансованість політичної системи суспільства, нездатність окремих її ланок до оперативного реагування на загрози національній безпеці;

5. у соціальній та гуманітарній сферах:

- невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам;
- неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення;
- криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення;
- поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб;
- неефективність державної політики щодо підтримки сім'ї та забезпечення, дотримання і захисту прав дитини, і як наслідок, збільшення кількості сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які залишилися без батьківського піклування;

6. у сфері цивільного захисту:

- невідповідність сучасним викликам стану єдиної державної системи цивільного захисту, сил цивільного захисту, їх технічного оснащення;
- значне антропогенне і техногенне перевантаження території України, зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;
- погіршення технічного стану гідротехнічних споруд каскаду водосховищ на річці Дніпро;
- непідтримання в належному технічному стані ядерних об'єктів на території України;
- небезпека техногенного, у тому числі ядерного та біологічного, тероризму;

7. в інформаційній сфері:

- прояви обмеження свободи слова та доступу до публічної інформації;
- поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії;
- комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм;
- розголошення інформації, яка становить державну таємницю, або іншої інформації з обмеженим доступом, спрямованої на задоволення потреб і забезпечення захисту національних інтересів суспільства і держави;
- намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації [68].

Отже, підводячи підсумок, зазначимо, що основним способом мислення більшості сучасних теоретиків і політиків міжнародних відносин є стратегічна логіка, яка включає як підтримання миру, так і розв'язування воєн, тобто негативна епістемологія миру походить зі стратегічного мислення і відображає стратегічну логіку реалістичної концепції міжнародних відносин. З іншого боку, ліберальна ідеалістична традиція домінує в розумінні категорії «мир». Саме тому ідеалізм формує бачення, розуміння та основу для суперечок про мир. Таким чином, існуюча

розроблена концепція ліберального миру, поділяється прибічниками на реалістичну концепцію, та концепцію ліберально-ідеалістичної традиції. Мир розглядається як досяжна глобальна мета, але географічно обмежений територією, ідентичністю, культурою та національними інтересами. Він заснований на цінностях, але має ієрархічну структуру «зверху-вниз» або соціально-орієнтовану структуру «знизу-вверх». Ця вісь пояснює і насильство, і порядок, і те, як вони пов'язані між собою в обслуговуванні внутрішнього та міжнародного порядку.

1.2. Джерельна база вітчизняної і зарубіжної науки в аспекті гібридної війни.

Аналізуючи джерельну базу магістерської роботи, її можна систематизувати за наступними категоріями:

- 1) вітчизняні дослідження;
- 2) зарубіжні дослідження;
- 3) офіційні веб-ресурси та новинні сайти.

Сьогодні існує потреба, в перспективі полемології, у розвитку досліджень проблем війни й збройних конфліктів. Багато дослідників й спеціалістів зі сфери безпеки та оборони звертається до полемології в пошуку відповідей на потрібні питання сучасності. Теоретичні основи полемології, в зв'язку з цим, а також суміжні науки, перш за все науки про безпеку та оборону, слід використати задля збагачення людського знання про війну, збройні конфлікти, мир та гібридні війни.

Античний філософ Платон вважав «війну за нормальне і вічне явище, а також передусім суспільне. Варто пригадати його поділ війн на внутрішні (між грецькими полісами) та зовнішні (боротьба греків з іншими державами), вважаючи перші за хворобу Еллади (громадянська боротьба). Джерелом внутрішніх війн, на його думку, були несправедливість, відсутність згоди і гармонії та «ненаситна жага», тобто приватні і публічні «джерела нещастя». Зовнішні війни Платон вважав за натуральні явища, що виникають з

відмінності Греції від варварів, необхідності захисту її безпеки та культурної вишесті»[32]. «Війна, за Платоном має бути знаряддям зміцнення миру, але протягом мирного періоду не варто готувати чергову війну» [32].

В подібний спосіб розмірковував й Аристотель. Він трактував «війну не як мету саму в собі, але як засіб досягнення мети, тобто миру. Враховуючи факт, що Аристотель вважав мир за умову досягнення щасливого життя і вартість саму в собі, війна видається таким чином своєрідною обов'язковою умовою досягнення щастя в умовах миру. Він присвятив багато уваги збройним силам. На його думку, кожна держава повинна гарантувати своїм громадянам відчуття безпеки, миру та щастя, тому повинна мати добру армію, яка повинна забезпечити такі умови» [1, с.288].

М. Цицерон, який серед давніх мислителів відіграв важливу роль у розвитку полемологічної думки вважав «війну вирішенням суперечки через застосування сили у вигляді збройного насильства» [119].

Подібну до Цицерона теорію війни створив Г. Гроцій. Він стверджував, що «війна – це стан суперечки із застосуванням сили між певними особами. Серед її наслідків є численні нещастя, що трапляються з невинними людьми» [15, с.154].

Аналізуючи війну в перспективі давніх мислителів варто згадати про ранньохристиянські філософські концепції, присвячені питанням війни. Особливої уваги вимагає постать св. Августина, автора ідеї справедливих (*bellum iustum*) і несправедливих (*bellum iniustum*) війн. «Справедливі війни дозволені Богом, вони є виразом істинної мужності, ведуться як у захисті вітчизни, якій загрожують варвари, або так і у захисті ближнього, на якого незаслужено напали вороги. Всі інші війни належать до категорії несправедливих, що не мають дозволу від Творця» [37, с.412].

Англійський філософ Т. Гоббс вбачав «причини війни в натурі людини, його бажанні здобуття влади, його хтивості, слабості, а також відсутності довіри до інших. Ототожнював війну із зростаючою перенаселеністю світу, що мало пізніше свій вплив на появу мальтузіанської теорії про неминучість

війн та їх корисний вплив на розвиток суспільства» [18, с.109]. Т. Гоббс писав, що «для людської природи характерні три причини суперечок. Це передусім суперництво, недовіра та бажання слави» [37, с.412]. Звідси з'явилася теж популярна теза: *homo homini lupus est*. Гоббс вважав, що «природнім станом є війна всіх з усіма, кожного з кожним (*bellum omnium contra omnes*), яка однозначно виникає з факту, що кожна людина є з натури егоїстом» [18, с.109].

Наприклад, інший дослідник війни К. Райто характеризував «війну у найширшому значенні як динамічну конфронтацію двох подібних одиниць. В цій перспективі К. Райт описав війну як набір юридичних передумов, які дозволяють двом або більшій кількості антагоністичних груп вирішувати конфлікт через використання збройних сил» [44, с.5-17].

До сьогодні дослідники, науковці та філософи не перестають аналізувати джерела військових конфліктів, при цьому, незалежно від політичних, історичних та суспільних передумов, намагаються зрозуміти й знайти механізми, що функціонують поза волею людини та її зовнішніми діями. Протягом тисячоліть філософські школи формулювали особисті концепції, з яких кожна можна вважати як правильною, так й неправильною, в залежності від перспективи спостерігача. Їх багатомірність збігається з багатомірністю війни.

В кінці XIX – на початку XX ст. війна стала розглядатися в категоріях суспільних явищ, що дало можливість сформулювати нові думки та ідеї пов'язані з аналізом війни. Р. Осгуд в своїй книзі «Обмежена війна» («*Limited War*») навів таке визначення війни: «організоване зіткнення збройних сил суверенних держав, які прагнуть нав'язати одна одній свою волю» [96, с.246]. Саме з огляду на це Осгуд вважав «кожну війну «обмеженою», поділивши їх на ядерні, традиційні, партизанські тощо» [96, с.246].

На думку одного із найвидатніших теоретиків війни К. фон Клаузевіца, війна є раціональним інструментом зовнішньої політики задля примушення противника до власної волі, з використанням відповідних законів війни,

зокрема оголошення війни [70, с.163]. Проте дана теорія не передбачала використання учасниками таких військово-політичних елементів, а саме: тероризм, бандитизм, політичні заколоти, спецоперації, що відчутно та більш характерно для громадянському конфлікту. Усвідомленню напряду тенденції подальшої трансформації форм війн та їх характеру у XXI столітті присвячені теоретичні доробки М. ван Кревельда «Трансформація війни» [75], Е. і Х. Тоффлер «Війна та анти війна. Що таке війна і як з нею боротися. Як вижити на світанку XXI століття» [39], Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі «Трактат про номадологію: машина війни» [62, с.587-716], М. Калдор «Нові та старі війни» [22]; М. Деланди «Війна в добу розумних машин» [61], А. Пабрикса та А. Кудорса «Війна в Україні: уроки для Європи» [38].

Породженням XXI століття стали так звані «гібридні війни», що являють собою симбіоз руйнування військово-політичної системи противника шляхом здирництва, підкупу, шантажу, диверсій, дискредитації, маніпуляції масовою свідомістю та інформаційного тиску. Поєднання військових і невійськових засобів у поєднанні з потенційною участю народних протестів становить суть війни нового покоління. Низка публікацій, присвячених гібридній війні, вийшла останнім часом і в Україні. Серед них заслуговують на особливу увагу колективна монографія Інституту стратегічних досліджень «Світова гібридна війна: український фронт» під редакцією В. Горбуліна [60], монографії О. Базалука «Теорія війни і миру. Геофілософія Європи» [49] та Р. Додонова «Конфлікт на Сході України у дзеркалі соціально-філософської рефлексії» [64], Матеріали тристоронньої експертної зустрічі в Берліні «russian-Ukrainian conflict in the context of geopolitical changes» 27-28 лютого 2017 року [35].

Зробивши аналіз літератури з теорії та практики військових конфліктів, слід наголосити, що традиційне поняття війни – потребує корекції. Зокрема, сучасний український дослідник Є. Магда в своїх публікаціях вказує, дві основні точки зору на проблему. Згідно однієї – «традиційне бачення війни (way of war) застаріло і не може сприяти вирішенню проблем безпеки, які

ставить перед нами XXI ст. Інша точка зору твердить, що трансформується характер та сутність війни, але незмінною залишається її природа» [81, с.3].

Щодо терміну гібридна війна, то вперше він з'явився в роботі американського військового експерта майора В. Немета у праці, яку він написав у Монтерейській військово-морській академії у 2002 р. під назвою «Future War and Chechnya: A Case for Hybrid Warfare». В. Немет на прикладі Чеченської республіки демонструє, «яким чином збройні групи нерозвинених суспільств використовуючи передові технології та пристосовуючись до тактики свого опонента мають велику ефективність у конфлікті. Він стверджує, що гібридна війна є сучасною формою партизанської війни, але більш ефективною з урахуванням застосування нових технологій та сучасних методів мобілізації до боротьби. Він зазначає, що завдяки своїм потребам чеченці легко змінилися від класичної до партизанської тактики і дуже часто могли об'єднати партизанські дії з терористичними атаками» [30].

Ще один підхід до трактування гібридної війни демонструють А. Якобс і Г. Ласкоджаріас. Згідно їх тверджень «в гібридних конфліктах задіяні окрім військових дій різноманітні методи, серед яких економічний тиск, розвідувальні служби, саботаж та дезінформація серед населення. Всі традиційні, нерегулярні та комбіновані форми ведення протистояння об'єднуються і становлять синтез руйнівних здібностей, що застосовуються в рамках гнучкої стратегії. Завдяки цьому гібридна війна стає невидимою на початку конфлікту і явною в момент, коли її вже неможливо попередити» [21].

А. Котенко зазначає, що: «Сьогодні традиційні форми війни змішуються з діяльністю організованої злочинності, іррегулярними конфліктами та тероризмом. Організаційна структура «гібридної війни» має децентралізований вигляд, який приховує її реальну ієрархію. Для характеристики цієї нової реальності він пропонує застосовувати поняття «гібридної війни», яке нехай і не є суто військовим, але дозволяє оперативного охопити та відобразити суть змін у характері сучасної війни» [74].

В свою чергу, Ф. Хоффман визначає «гібридну війну у вигляді будь-яких дій ворога, який швидко та гнучко використовує найрізноманітніші комбінації дозволеної зброї, партизанську війну, тероризм, злочини на полі бою, і все для досягнення політичних цілей» [19. С,34-39].

М. Айшервуд в монографії «Повітряна міць для гібридної війни», що видалася Інститутом Мітчелла Асоціації ВВС США в 2009 р., дає наступне трактування «гібридної війни» – це війна, що стирає різницю між чисто конвенційною та типово нерегулярною війною» [25].

РОЗДІЛ II. ПЕРЕДУМОВИ ТА ВИНИКНЕННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

2.1. Перша пострадянська дипломатія України в сфері безпеки: Будапештський меморандум і Чорноморський флот РФ у Криму.

Україна є учасницею Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) з 30 січня 1992 р. Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ), що проходила з 3 липня 1973 р. по 1 серпня 1975 р. за участю 33 європейських держав, США і Канади, завершилася підписанням главами держав і урядів у Гельсінкі Заключного акту, який визначив засади співробітництва держав в Європі та став довгостроковою програмою дій, спрямованою на будівництво єдиної, мирної, демократичної і процвітаючої Європи [95].

Згідно з Гельсінкським Заключним актом НБСЄ 1975 р., до основних напрямів діяльності Організації відносяться «питання, що стосуються безпеки, співробітництва у галузі економіки, науки, технологій та довкілля, а також в гуманітарній та інших сферах (права людини, інформація, культура, освіта)» [95].

У 2013 р. Україна здійснювала Головування в ОБСЄ, сфокусувавши увагу Організації на таких питаннях, як «врегулювання «заморожених» конфліктів, розвиток механізмів контролю над озброєннями, протидія

транснаціональним загрозам, захист довкілля в контексті енергетики та виконання зобов'язань в людському вимірі ОБСЄ з наголосом на свободі ЗМІ та освіті для молоді. За підсумками українського Головування на 20-му засіданні Ради міністрів закордонних справ (РМЗС) ОБСЄ в Києві 5–6 грудня 2013 р. було ухвалено низку важливих рішень та декларацій РМЗС в усіх трьох вимірах Організації та в рамках Форуму з безпеки та співробітництва» [95].

Як результат «вдалося не тільки поновити прямі контакти на вищому рівні, а й підписати конкретні домовленості, зокрема про демонтаж аварійної підвісної канатної дороги через Дністер у містах Рибниця і Резіна, Протокол про план спільних дій в галузі охорони довкілля й використання природних ресурсів, угоду щодо проекту реабілітації каналізаційної системи в Дубоссарах і Криулянах та угоду у галузі пенсійного забезпечення та соціальної допомоги, а також було ухвалено рішення про свободу пересування населення. Безпосередньо під час Міністерської наради у Києві 5-6 грудня 2013 р. було прийнято Заяву щодо Постійної конференції з політичних питань у рамках переговорного процесу з придні-стровського врегулювання у форматі «5+2» [57].

Крім того, під час Київської Міністерської наради вдалося ухвалити наступні рішення, заяви та документи:

- Міністерську заяву щодо Нагорного Карабаху (такий документ вдалося узгодити вперше в історії Організації, хоча він, як і заява з питань придністровського конфлікту, не є за змістом чимось новим або проривним, а скоріше свідченням продовження діалогу між сторонами та підтвердженням раніше узгоджених принципів врегулювання конфліктів) [28];
- Рішення щодо легких озброєнь та стрілецької зброї, а також про запаси звичайних боєприпасів [7];
- Рішення щодо оновлення принципів ОБСЄ 1994 р., які регулюють нерозповсюдження зброї масового знищення [27];

- Рішення щодо боротьби з торгівлею людьми [6];
- Декларацію щодо посилення діяльності ОБСЄ у сфері протидії транснаціональним загрозам, особливістю якої є те, що країни звернули увагу не тільки на традиційні загрози, включаючи обіг наркотиків, тероризм, прикордонну безпеку тощо, а й на конфлікти, які виникають через застосування інформаційних та комунікаційних технологій [26];
- Щодо зменшення негативного впливу на довкілля діяльності в сфері енергетики [4];
- Щодо захисту енергетичних мереж від природних і техногенних катастроф [5].

Більшість з цих документів має декларативний характер, однак, беручи до уваги консенсусний принцип прийняття рішень в ОБСЄ та існуючі суперечки між основними акторами системи міжнародних відносин, сам факт узгодження спільних заяв та акцент на обговоренні певних тем є свідченням позитивної тенденції та успіху головної країни.

Проте Україна ще знаходить своє місце та роль у системі європейської безпеки. Для України це питання стоїть гостро: з одного боку – з кампанією інтеграції в європейську систему безпеки, з іншого – опинившись у безпековому вакуумі та позиції міжнародного аутсайдера. У першому випадку Україна може зберегти та зміцнити власну суб'єктність на міжнародній арені, у другому – під тиском глобальної конкуренції, поза дієвою системою колективної безпеки вона стикається з ризиком ізоляції та безпорадності перед загрозами сучасності та викликам власній безпеці.

Серед пріоритетів діяльності України в ОБСЄ можна виокремити такі:

- «визнання міжнародною спільнотою фактів порушення Російською Федерацією основоположних принципів та зобов'язань в рамках ОБСЄ внаслідок широкомасштабної збройної агресії проти України, незаконної окупації та спроби анексії АР Крим та м. Севастополь, засудження викрадення та незаконного утримування українських громадян в росії та тимчасово окупованому Криму. Використання

- інструментарію ОБСЄ та заходів в рамках Організації для припинення агресії РФ проти України та відновлення порушених прав;
- забезпечення підтримки з боку ОБСЄ та держав-учасниць діяльності України із захисту суверенітету та територіальної цілісності, впровадження необхідних реформ;
 - забезпечення присутності на порядку денному ОБСЄ таких пріоритетних для України питань: припинення порушень основоположних принципів та зобов'язань у рамках ОБСЄ у зв'язку з триваючою агресією росії проти України та незаконною окупацією Криму, відновлення довіри, необхідність мирного врегулювання спорів, зміцнення інструментарію Організації у сфері попередження конфліктів, оновлення засобів зміцнення довіри та безпеки, забезпечення свободи слова та ЗМІ, боротьба з пропагандою, посилення захисту прав людини, недопущення зловживання правилом консенсусу;
 - залучення експертного потенціалу ОБСЄ шляхом розширення проєктів практичної допомоги в реалізації програми внутрішніх реформ в Україні;
 - реформування Організації з метою підвищення ефективності її роботи. При цьому Україна виходить з того, що систематичне грубе зловживання РФ консенсусною основою прийняття рішень в ОБСЄ остаточно ставлять під сумнів доцільність подальшої участі росії в цій організації» [91].

На цьому тлі Україна, зокрема, виступає за збалансування трьох аспектів діяльності ОБСЄ, покращення роботи польових операцій ОБСЄ та миротворчої діяльності задля забезпечення відповідності кадрової політики принципу географічної рівності.

Тому, враховуючи порушення росією своїх зобов'язань щодо гарантування територіальної цілісності та суверенітету України, військове вторгнення на нашу територію та ескалацію напруженості в Україні та

навколо неї у зв'язку з агресивними діями України, 21 березня 2014 р. за підсумками країн-учасниць ОБСЄ, після тривалого періоду переговорів, було прийнято рішення направити в Україну Спеціальну моніторингову місію ОБСЄ [31].

З метою створення належних умов для роботи СММ ОБСЄ в Україні 14 квітня 2014 р. у Відні було підписано «Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Організацією з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) про розміщення спеціальної моніторингової місії ОБСЄ. Закон про ратифікацію Меморандуму набув чинності з 13 червня 2014 р.» [95].

Після підписання Мінського протоколу від 5 вересня 2014 р. і Мінського меморандуму від 19 вересня 2014 р. розпочався важливий етап діяльності СММ з надання сприяння щодо виконання положень цих документів. «СММ було відведено також провідну роль в моніторингу виконання Комплексу заходів, пов'язаних з імплементацією Мінських домовленостей, досягнутих під час зустрічі Президентів України, Німеччини, Франції та Росії 12 лютого 2015 р. Основним завданням функціонування СММ на цьому напрямі був моніторинг за дотриманням режиму припинення вогню, відведенням важкого озброєння та встановлення сталого моніторингу ділянки українсько-російського державного кордону, який тимчасово не контролюється Урядом України, а також виведенням з території нашої держави всіх іноземних збройних формувань, воєнної техніки та найманців, включно з роззброєнням усіх незаконних груп. Мандат СММ поширювався на всю територію України, включно з Автономною Республікою Крим та містом Севастополь» [95].

Згідно з мандатом, СММ була повинна «мати вільний доступ до всієї території України. Водночас, Росія блокувала доступ СММ до Автономної Республіки Крим. Крім цього, відповідно до звітів Місії, її діяльність на тимчасово окупованих Росією територіях в Донецькій та Луганській областях систематично обмежувалася контрольованими РФ незаконними збройними формуваннями, що було свідченням незацікавленості росії у неупередженому

та безперервному міжнародному моніторингу з боку ОБСЄ, внаслідок якого міжнародна спільнота могла дізнатись про додаткові свідчення російської військової присутності на Донбасі» [95].

Місія готувала щоденні доповіді про розвиток ситуації в Україні, які поширювалися через Секретаріат ОБСЄ серед держав-учасниць ОБСЄ. Проте, не підтримавши 31 березня 2022 р. існуючий у рамках ОБСЄ широкий консенсус щодо продовження мандата СММ, росія продемонструвала усьому світові свій вибір на користь подальшого ведення агресивної війни проти України, замість підтримки міжнародних мирних зусиль [95].

Протягом усіх років незалежності України росія із застосуванням усього наявного арсеналу підливних засобів підживлювала антиукраїнські, антизахідні та проросійські настрої серед населення Автономної Республіки Крим і Севастополя. Свідомо ігноруючи результати волевиявлення кримчан під час Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. [47], кримська влада на початку 1990-х років здійснила кілька спроб відокремлення від України (1992, 1994-1995 рр.). Втім, такий сценарій не знайшов широкої підтримки населення півострова. Спровоковані росією сепаратистські прояви були зупинені завдяки скоординованим зусиллям керівництва держави і органів сектору безпеки і оборони.

Усвідомивши відсутність активної масової підтримки сепаратистських ідей (до прикладу, очолювана С. Аксьоновим проросійська партія «Русское единство» отримала на виборах до ВР АР Крим у 2010 р. лише 4,02% голосів виборців), кремль зробив ставку на кримський криміналітет. «Незавершеність процесу декриміналізації Криму, що розпочався у 1995 р., уможливила проникнення криміналу в державні (зокрема правоохоронні) органи, які нерідко обслуговували кримінальні угруповання. Зрештою, саме наскрізь криміналізовані кримські організації Партії регіонів і КПУ стали надійною опорою російського впливу і відіграли ключову роль під час російської агресії і наступної окупації».

За заздалегідь підготовленим планом починаючи з 20 лютого 2014 р. (ще до втечі В. Януковича з м. Києва) були організовані мітинги під сепаратистськими гаслами у м. Севастополь та м. Сімферополь, у яких провідну роль грали громадяни росії. Поряд з агентурою ФСБ РФ, ГРУ ГШ ЗС РФ, СЗР РФ, а також їх бойовими підрозділами, для участі у цих заходах з росії були спеціально завезені у Крим громадяни росії з числа спортсменів, працівників охоронних фірм, колишніх військовослужбовців, які виконували роль «обурених кримчан», провокували конфлікти, всіляко намагалися дестабілізувати ситуацію.

Практичне відпрацювання росією сценарію військової агресії проти України було здійснено під час проведення спільного стратегічного навчання (СШ) ЗС РФ та Білорусі «Захід-2013» (19-28 вересня 2013 р.). На особливу увагу заслуговує зміст задуму навчання: «У результаті виникнення політичної кризи в суміжній країні посилювалась діяльність опозиційного руху. Використовуючи підтримку третьої сторони опозиція намагалась перейти до рішучих дій. У регіонах компактного проживання етнічних меншин здійснювалось формування збройних загонів опозиційних сил, які на основі міжнаціональних та етнорелігійних протиріч розпочинали збройне протистояння з провладними силами. З метою дискредитації законної влади перед світовим суспільством опозиційні сили вдавались до провокаційних дій. Опозиція продовжувала отримувати всебічну допомогу від західних держав та закликала до міжнародного втручання у внутрішньополітичний конфлікт. З іншого боку, провладні сили намагалися навести конституційний лад у державі власними силами. Загострення ситуації могло спровокувати хвилю акцій непокори і у росії. Відповідно до міждержавних домовленостей між росією та суміжною країною на її територію здійснювалось перекидання російського компонента Регіонального (Міжвидового) угруповання військ (сил). У подальшому це угруповання проводило військові операції щодо нейтралізації НЗФ та недопущення проникнення на територію країни нових збройних формувань» [59].

Уночі 27 лютого 2014 р. російські спецпідрозділи захопили адміністративні будинки парламенту та уряду Автономної Республіки Крим. 28 лютого 2014 р. депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим під дулами автоматів «зелених чоловічків» з грубими порушеннями процедури ухвалили рішення про призначення референдуму щодо статусу Криму та призначили головою уряду Криму С. Аксьонова. Починаючи з того ж дня підрозділи ЗС РФ встановили контроль над об'єктами критичної інфраструктури, аеропортами, перевалами, мостами, розпочали блокування українських військових частин і об'єктів на півострові, деякі з яких були раптово захоплені. Одними з перших були захоплені українські об'єкти зв'язку та телекомунікацій. Уже на початку березня 2014 р. окупаційні підрозділи вимкнули трансляцію українського телебачення на півострові [59].

Далі варто розглянути геостратегічне значення та важливість Чорноморського флоту росії загалом, і окремо в Криму. Тому почнемо з того, що пунктом 18 нової редакції Морської доктрини Росії «передбачено безперечне право на присутність російського військово-морського флоту та його застосування у Світовому океані, тобто у будь-якій частині морських просторів планети» [93].

При цьому «під військово-морською діяльністю розуміється діяльність щодо запобігання агресії проти росії, реалізації та захисту її інтересів у Світовому океані, підтримці стратегічної та регіональної стабільності. Азовське та Чорне моря у доктрині віднесено до важливих районів забезпечення національних інтересів росії – пункт 15. Серед стратегічно важливих районів Азово-Чорноморський басейн відсутній – пункт 14» [93].

У документі йдеться про те, що «росія має намір удосконалювати та підсилувати угруповання сил Чорноморського флоту, розвивати військову інфраструктуру в Криму та на узбережжі Краснодарського краю» [93].

Основні функції та завдання Чорноморського флоту росії визначені міністерством оборони. Це – «оперативно-стратегічне об'єднання Військово-

морського флоту на Чорному морі та засіб забезпечення військової безпеки росії на півдні. Пряме військове застосування щодо сусідніх держав не передбачено завданнями. Але Чорноморський флот бере участь у збройній агресії проти України (у росії це називають спеціальною військовою операцією) від самого початку. Флот завдав частину перших ударів по інфраструктурі України. Надводні кораблі та берегові війська відповідають за прикриття району спецоперації, завдають ударів по віддалених цілях. Флот має у своєму складі дизельні підводні човни, надводні кораблі для дій в океанській та ближній морській зонах, морську ракетноносу, протичовнову та винищувальну авіацію, частини берегових військ. Нині до складу Чорноморського флоту входять 2 тисячі 739 кораблів та суден» [84].

Командування агресора вважає, що «Чорноморський флот забезпечив панування в Азовському морі та контроль над північно-західною частиною Чорного моря. Додатково до існуючої ешелонованої системи охорони на флот покладено обов'язок оборони Керченського мосту та Криму з боку моря. Як перспективне завдання для ЧФ розглядається активізація морської фази «спецоперації» та захоплення Миколаївської й Одеської областей з метою позбавити Україну виходу до моря. 10 серпня 2022 р. наказом міністра оборони росії тимчасово виконувачем обов'язків командувача Чорноморського флоту призначено віце-адмірала В. Соколова. Ситуація з призначенням командувача до сьогодні залишається незрозумілою» [84].

Коментуючи сучасний стан справ у Чорноморському регіоні, керівник військових програм безпеки Центру глобалістики «Стратегія XXI» (м. Київ) Павло Лакійчук зазначив, що «Крим мав стратегічне значення за часів вітрильного флоту, після Кримської війни стратегічна роль Криму була знижена, а сьогодні Чорноморський флот відіграє роль оперативного, а не стратегічного з'єднання» [84].

Експерт повідомив, що: «Стратегічне значення мають Північний і Тихоокеанський флоти. Вони мають ракетні підводні крейсери стратегічного значення. Північному флоту надає трохи більшого стратегічного значення

наявність крейсера «Адмірал Кузнецов», спроможного нести авіацію. Чорноморський флот був стратегічним у розумінні Москви в пізні радянські часи, але рання його історія досить сумна. Лише після Другої світової війни він мав стратегічне значення. Він був націлений на захоплення. Росія мала захопити Чорноморські протоки і таким чином забезпечити маневр для стратегічних флотів на півночі» [84].

На його думку, «символічна назва Криму – непотоплюваний авіаносець – була пов'язана з фланговими обмеженнями відповідно до домовленостей між СРСР і США», а саме: «Американці змусили радянську сторону виключити з цього договору морські засоби ураження, а радянська сторона – не менш хитра – передала стратегічну авіацію на флангах із підпорядкування військово-повітряних сил до флоту. У Криму базувалася дивізія важких бомбардувальників Ту-22. Це ті, що сьогодні ведуть обстріл нашої території із акваторії Чорного моря. Але тоді суть їхнього призначення полягала в тому, що вони несли одну важку протикорабельну ракету. Вони злітали з аеродромів у Криму – Саки, Октябрьське чи Веселе. Три аеродроми було, три полки. Вони злітали, набирали необхідний для пуску ракет ешелон висоти над північно-західною частиною Болгарії і звідти мали здійснювати запуски по Неаполю та інших пунктах у Європі. Щойно Румунія та Болгарія вийшли з Варшавського договору, а потім приєдналися до НАТО, функція Криму як «авіаносця» зникла. І навіть якщо зліт Ту-22 відбувається з території Криму, перш ніж літак підніметься на ешелон завдання удару, він уже буде виявлений засобами ППО. Ось у цьому вся геополітична важливість Чорноморського флоту Росії. Тобто жодної геополітичної важливості немає» [84].

На нашу думку, росія ризикує втратити володарювання в Чорному морі, отримавши відсіч з боку України, хоч й залишається в змозі завдати значущих військових ударів із Чорноморського регіону. Справедливо також зазначити, що після семи місяців бойових дій Україна знищила російський

флот й виграла битву за Чорне західне море. Варто зауважити, що це все робиться без власного флоту, і не тільки на морі. Це все є великою справою.

Тому, варто зауважити, що у рамках реагування ОБСЄ на агресію РФ проти України в Бюро з демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ створено Оперативну робочу групу, яка «здійснює моніторинг та документування порушень міжнародного гуманітарного права та прав людини у ході розв'язаної Росією 24 лютого 2022 р. агресивної війни проти України. Зазначена діяльність здійснюється БДППЛ на основі його загального мандата як автономної інституції ОБСЄ, покликаної здійснювати моніторинг дотримання зобов'язань ОБСЄ у людському вимірі та надавати можливого сприяння державам-учасникам у цій сфері. Після першої фази дистанційного спостереження, БДППЛ наразі розгорнуло моніторинги на місцях в Україні та за її межами, проводить опитування свідків і жертв порушень. Публічні звіти, що включають детальний аналіз цих інтерв'ю, мають сприяти зусиллям щодо забезпечення відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права у сфері прав людини» [59].

В Організації з безпеки і співробітництва в Європі йдеться: «Крім того, 3 березня та 2 червня 2022 р. 46 держав-членів ОБСЄ разом з Україною двічі застосували Московський механізм у людському вимірі для встановлення порушень міжнародного гуманітарного права, у тому числі внаслідок умисних і невивірених нападів на цивільне населення та цивільну інфраструктуру, під час вторгнення РФ в Україну. Вперше в історії ОБСЄ цей механізм було застосовано на запит безпрецедентної кількості країн-ініціаторів. Два звіти Місії експертів Московського механізму ОБСЄ були оприлюднені 13 квітня та 14 липня 2022 р.» [95].

Висновки цих звітів чітко свідчать, що «вчинені Росією порушення мають такий масштаб, якого міжнародне співтовариство не бачило в Європі десятиліттями, та що необхідні термінові дії, щоб зупинити державу-агресора. Принципово важливо, що у звіті визнається факт окупації Російською Федерацією окремих районів Донецької та Луганської областей

України з 2014 р. Звіти фіксують значну кількість порушень міжнародного гуманітарного права та міжнародного права у сфері прав людини, воєнні злочини, злочини проти людяності та інші звірства, скоєні Російською Федерацією та її збройними силами під час триваючої загарбницької війни проти України» [95].

Даний факт, що росія відмовилася співпрацювати з групами експертів, аналізується як чіткий доказ того, що росія несе повну відповідальність за агресивну війну, яку вона розв'язала проти України, та її наслідки.

Українська сторона також надає великого значення веденню конструктивного діалогу з Представником ОБСЄ з питань свободи ЗМІ, Координатором ОБСЄ з питань економіки та навколишнього середовища та Спеціальним представником Діючого голови ОБСЄ.

В даному підрозділі слід висвітлити також таку міжнародну угоду, яка безпосередньо стосується України, як Будапештський меморандум. Дана угода була укладена 5 грудня 1994 р. між Україною, Росією, Великою Британією та США про гарантії Україні у зв'язку з набуттям нею неядерного статусу. Того ж дня Україна приєдналась до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї [86].

Згідно з Меморандумом США, рф і Велика Британія зобов'язалися:

- поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України;
- утримуватися від загрози силою, її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України; ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином згідно зі Статутом ООН;
- утримуватись від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги;

- домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки ООН з метою надання допомоги Україні, якщо вона стане жертвою акту агресії чи об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї;
- не застосовувати ядерну зброю як проти України так і проти інших держав-учасниць Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, крім випадку нападу на них самих, їхні та підопічні території, збройні сили, їхніх союзників;
- проводити консультації у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов'язань [86].

Проте, варто зауважити, що «через те, що в англійському та українському текстах меморандуму існує різниця: тоді як в українському варіанті назва звучить як «Меморандум про гарантії безпеки...», в англійському – «Memorandum on Security Assurances» (тобто «безпекові запевнення»), а «запевнення» не несе конкретного змісту, то Будапештський меморандум не має жодного механізму гарантування безпеки» [120].

З іншого боку, документ містить вислів: «Підписано у чотирьох рівно автентичних примірниках українською, англійською та російською мовами». Підписи президента США і прем'єр-міністра Великої Британії стоять не лише під англійським текстом, а й українським та російським, де записано відповідно «гарантії» та «гарантии» [66].

Тому экс-заступник Міністра закордонних справ України (1992–1994) Б. Тарасюк стверджував, що: «Коли ми вже виробили остаточний текст, виникло питання щодо «запевнень» («assurances») чи «гарантій» («guarantees»). Ми наполягали на тому, що мають бути «гарантії». Врешті-решт погодилися, що в англійському тексті будуть «запевнення», а в українському й російському – «гарантії». Беручи до уваги фразу в кінці меморандуму, що текст складений у чотирьох примірниках і всі вони автентичні, ми можемо говорити про те, що наш варіант із використанням слова «гарантії» юридично правильний» [80].

До 1996 р. Україна виконала всі свої зобов'язання, а саме: знищила 2000 стратегічних ядерних боезарядів, успадкованих від СРСР. Однак, сьогодні Будапештський меморандум доводить, що жодні домовленості з РФ, на жаль, не працюють, якщо росія зберігає фізичну здатність і мотивацію їх порушувати.

Події 21 лютого 2022 р., зухвале визнання Путіним «ЛНР/ДНР», яскраво підтвердили правильність сказаного президентом України на Мюнхенській безпековій конференції про те, що «слід згадати про Будапештський меморандум, повернутися до нього та діяти згідно його положень. Такий підхід до позиціонування України у зовнішній політиці та питаннях безпеки в Україні об'єднав не лише прихильників В. Зеленського, а й його опонентів. Залишилося переконати в тому й союзників України. Ця задача в нинішніх умовах виглядає цілком реальною. І навіть відмова росії не є маркером неможливості проведення консультацій, передбачених Меморандумом. Україна все ще має право проводити їх в режимі двосторонніх переговорів з країнами-підписантами».

А Росія, заявивши «про визнання ОРДЛО у якості «незалежних держав», лише скоротила шлях повернення дипломатії від нав'язаних нам Мінських домовленостей до Будапештського меморандуму» [80].

Того ж дня МЗС України направило державам-членам Ради безпеки ООН запит на основі Будапештського меморандуму з вимогою «негайного проведення консультацій». Цьому передувала промова В. Зеленського на Мюнхенській конференції з безпеки, в якій Президент заявив, що «Україна вчетверте і востаннє ініціює проведення консультацій у рамках меморандуму, і якщо вони знову не відбудуться або за їх результатами не буде конкретних рішень щодо гарантування безпеки, то Україна матиме повне право вважати, що Будапештський меморандум не працює і всі пакетні рішення 1994 р. (щодо відмови від ядерної зброї) «поставлені під сумнів» [116].

Міністр Д. Кулеба роз'яснив позицію держави в тому сенсі, що «відмова росії не має бути підставою для непроведення консультацій (як раніше). Ці гарантії безпеки надавалися Україні в 1994 р. не від групи країн, а кожною країною індивідуально, і ці гарантії були об'єднані в одному документі» [77].

Вже під час повномасштабного вторгнення росії на територію нашої держави, 5 грудня 2022 р., в 28-му річницю підписання Будапештського меморандуму, росія завдала чергового масованого ракетного удару по об'єктах критичної інфраструктури України. З цього приводу МЗС України заявило, що «жодні домовленості з рф не працюють» [87].

Отже, на нашу думку, режим Путіна боїться безпосереднього зіткнення з потужними державами Заходу. Ми можемо бачити, що максимум, на що здатна росія у протистоянні з США та НАТО – це спробувати розшматувати та підкорити Україну, але ці спроби виявляються марними. Тож, сподіваймося, що використання можливостей, що надає Будапештський меморандум, покладе край російській експансії а, з часом, дозволить відновити суверенітет нашої країни над усіма її територіями.

2.2. Суть й особливості гібридної війни росії в Україні (лютий 2014 р. – лютий 2022 р.).

Витоки гібридної війни слід шукати в історії, іноді навіть в дуже далекій. Без перебільшення можна сказати, що в різні історичні періоди більшість військових операцій із вторгненням, окупацією, захопленням нових територій і створенням імперій зазвичай викликали повстання місцевого населення, яке могло набувати різноманітних форм і не відповідати вимогам традиційній моделі поведінки переможеного суб'єкта.

«Гібридна» війна – особливий тип збройного конфлікту, в якому бойовим діям відведена другорядна роль. Мета «гібридної» війни полягає у нав'язуванні противнику волі шляхом застосування різних видів сили. При цьому бойові дії відіграють допоміжну роль в ослабленні противника, будучи

лише каталізатором дестабілізаційних процесів, попередньо запущених за допомогою економічних, політичних, інформаційних та інших методів» [94].

Взагалі, на думку О. Ситника «дослідження технологій ведення гібридних війн розкрито в значній кількості наукових робіт як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Науковець О. Ситник визначає гібридну війну як збройне протистояння, просто як зброю; крім традиційного, виступають ще й спеціальні технології, інформаційні, технічні та глобальні мережеві пристрої» [111].

Відомий український політичний діяч, автор монографії «Світова гібридна війна: український фронт» В. Горбулін зазначає, що «росія застосувала проти України концепцію «гібридної війни», яка багато в чому є унікальною зі структурно-функціонального погляду: за формою вона «гібридна», а за змістом – «асиметрична». Причому інформаційний чинник в окремих випадках стає самостійним складником і виявляється не менш важливим ніж військовий. Хоча багато науковців і дослідників указують на «гібридний» характер» [109, с.496].

Як зазначає В. Горбулін: «Загалом гібридну війну можна визначити як сукупність заздалегідь підготовлених та оперативно-реалізованих державою дій військового, дипломатичного й інформаційного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей. При цьому важливе значення має відсутність необхідності в розробці нових систем зброї та військової техніки. Гібридна війна включає реалізацію комплексу гібридних загроз різного виду, а саме: традиційних, нестандартних, масштабний тероризм, а також підривні дії, у ході яких застосовуються інноваційні технології для протидії військовій силі супротивника, такі як масовані кібератаки, підривні дії в енергетичній, економічній сферах тощо» [58].

Вчений додає, що «характерними особливостями гібридних війн є:

- агресія без офіційного оголошення війни;
- приховування країною-агресором своєї участі в конфлікті;

- широке використання нерегулярних збройних формувань (у т. ч. під прикриттям мирного населення);
- нехтування агресором міжнародними нормами ведення бойових дій і чинними угодами й досягненими домовленостями;
- взаємні заходи політичного та економічного тиску (за формального збереження зв'язків між двома країнами);
- широка пропаганда й контрпропаганда із застосуванням «брудних» інформаційних технологій;—протистояння в кібернетичному просторі» [111].

«Росія була не першою державою, яка застосувала «гібридну» війну проти інших країн, а Україна – не першою жертвою «гібридної» війни. Різні прояви «гібридної» війни та «гібридних» загроз були продемонстровані задовго до того, як вперше з'явилася відповідна термінологія. Однак, російська агресія (яка має «гібридний» характер) проти України стрімко популяризувала ідею «гібридних» воєн, насамперед, у тих країнах, які відчувають загрозу національній безпеці з боку Кремля» [94].

У гібридній війні держави ширше використовують недержавних акторів та інформаційні технології для перемоги над супротивниками за відсутності прямого збройного конфлікту. Проте, як показує практика, й під час конфлікту – для досягнення своїх політичних цілей.

Така війна передбачає поєднання інструментів впливу й засобів підривної діяльності, які синхронно поєднуються для використання слабкостей іншої країни. Звісно, слабкості ці наперед визначаються, аналізуються та збираються в окрему теку, умовно «слабкості країни Х». Не треба дороговартісної зброї і техніки, коли є ЗМІ та службовці, які працюють на інтереси країни-агресора. М'яко й поступово вводиться потрібний ворогові дискурс, початок і точну форму якого складно відразу визначити. Це не лише медіасфера, а й широкий спектр соціальної комунікації, починаючи від приватних розмов і закінчуючи перемовинами дипломатів. Тому можна виділити такі засоби «гібридної» війни:

- невійськові засоби – це економічні, дипломатичні, інформаційні. Саме як зброя такої війни почали застосовуватися ще далеко до появи перших гармат і мінометів на кордоні між Україною та росією.
- мовні засоби – найбільш вигідна пропозиція з усього «меню» слабкостей. Приклад продукування смислів гібридної війни в цьому аспекті ми всі добре знаємо: «відбувається насильницьке витіснення російської мови та переслідування російськомовних» [92].

При цьому гібридна війна має дві особливі ознаки:

- розмитість меж між війною і миром, коли неможна виділити якийсь поріг війни;
- невизначеність, коли складно взагалі ідентифікувати цю війну [94].

Також О. Оверчук виділяє етапи типової гібридної війни:

- 1) «етап перший – підготовчий (вживаються заходи з формування ідеологічних, політичних та військових передумов майбутньої агресії);
- 2) етап другий – активний (проводиться прихована агресія проти обраної країни з метою безпосередньої реалізації поставлених цілей);
- 3) етап третій – заключний (закріплення своїх позицій в країні-об'єкті агресії)» [94].

Ще слід відзначити, що гібридні війни не можуть існувати без сукупності таких методів і засобів, що використовуються для збору, зберігання, обробки і поширення інформації, як інформаційні технології. Сьогодні діяльність людини стала сильно залежати від інформаційних технологій, які, в свою чергу, потребують безперервного розвитку.

І. Кресіна стверджує, що: «Інформаційні технології, як найефективніший засіб масової маніпуляції суспільною свідомістю, мають у своєму арсеналі вельми широкий набір інструментів і методів, які врешті-решт зводяться до пропаганди й дезінформації з метою дискредитації, ескалації, дестабілізації й формування потрібних наративів у свідомості тих чи інших соціальних груп. До переліку найбільш популярних та ефективних

інструментів інформаційних технологій, які застосовує проти України росія, автори відносять:

- кінофільми – формують образи героїв, популяризують акторів, створюють ціннісні орієнтири та впливають на сприйняття тих чи інших історичних подій;
- телесеріали – «мильні опери», щоб утримати глядача перед екраном телевізора режисери наповнюють емоційним змістом, який, аналогічно кінофільмам, покликаний формувати світоглядні наративи протягом більш тривалого часу, ніж кінофільми; саме кіносеріальна продукція покликана підтримувати вогник ностальгії за «щасливим життям» у СРСР;
- передачі та новинні сюжети на ТБ – розбавлення хронік подій «джинсою» створює ілюзію об'єктивності телевізійних новин та передач, особливо серед глядачів, що виховувалися на радянських принципах пропаганди, де телебачення позиціонувалося як голос влади;
- пости у Facebook та на каналах Telegram, відеоматеріали на YouTube та Instagram – аудіо-візуальна інформація найбільш приваблива й легка для сприйняття широкому колу користувачів соціальних мереж, а авторитет лідерів думок, відсутність цензури та величезний неконтрольований потік інформації значно краще сприяють поширенню фейків, ніж, наприклад, засобами традиційних ЗМІ;
- політична реклама (на ТБ, в Інтернеті, зовнішня) – створення штучного переконання у популярності того чи іншого суб'єкта реклами: чим більше якогось обличчя/ТМ/слогана ми бачимо, тим більш упізнаваним вони стають;
- вірусні повідомлення в Інтернет месенджерах Viber/WhatsApp/Telegram/Messenger – один з найефективніших способів поширення паніки з огляду на те, що більшість користувачів сприймає

месенджери як персональний інструмент комунікації, особистий інформаційний простір, незалежний від уряду чи ЗМІ;

- ефірні та Інтернет-радіопередачі – завдяки особливостям людської поведінки короткочасні новинні та рекламні повідомлення у проміжках між розважальним контентом краще закарбовуються у пам'яті слухача» [76, с. 27-41].

Починаючи з лютого 2014 р. в центрі Європи точиться війна. Як би хто не називав події з початку спецоперації росії з анексії Криму та Севастополя, а також на Сході України, з моменту захоплення перших адміністративних будівель, – згідно з нормами міжнародного права це саме війна. Для України де факто це війна за незалежність і відновлення територіальної цілісності держави в її міжнародно визнаних кордонах. Як би не називали ці події на російських телеканалах та в офіційних заявах російських керівників, для України та міжнародної спільноти це не має жодного значення. Адже росія, розв'язавши війну, поставила себе поза міжнародним правом і цивілізованими рамками міжнародного життя. Чим далі продовжується ця війна, тим більше міжнародних організацій та окремих держав визнають реальний стан справ, який склався в результаті російської агресії, і відходять від розмитих сором'язливих формулювань в офіційних документах та офіційних заявах, як це мало місце в перші місяці після анексії Криму [94].

«Гібридна» війна проти нашої держави засвідчила також відсутність дієвості міжнародних глобальних і регіональних безпекових інститутів (ООН, ОБСЄ, ЄС, Ради Європи, СНД) у врегулюванні міжнародних конфліктів і локальних воєн та, як наслідок, – втрату ними міжнародного авторитету. Конфлікт на Сході України виявив багато особливостей та новітніх підходів росії у військовій сфері. Окуповані російськими військами Крим і ОРДЛО фактично перетворені в дослідницький полігон для іспитів та тестування нових російських озброєнь та військової техніки, а також для

перевірки нових концепцій застосування російських військ та проведення спеціальних операцій» [94].

Вважаємо, що знищення української державності спрямоване на те, щоб:

- показати громадянам трагічні наслідки якого-небудь протесту та запевнити їх у підтримці «сильних рук»;
- зобразити ворога українського націоналізму та західного експансіонізму, що його підтримує, для внутрішньої аудиторії;
- усунути загрози внутрішньої опозиції, як ліберальної, так і націоналістичної, В. Путіну;
- перейняти у Заходу геополітичну ініціативу, що переживає кризу політичного потенціалу та ідентичності;
- захистити своє становище у світовому поділі праці;
- перетворити силову (військову) перевагу в зростання політичного впливу.

Науковці А. Алімпієв А. та Г. Пєвцов вважають, що «головною метою росії у гібридній війні проти України є послаблення нашої держави, зміна її європейського курсу, повернення України під контроль росії. Передумовами початку гібридної війни росії проти України є:

- наявність у рф значного політичного прошарку, зацікавленого у реалізації власних імперських амбіцій;
- прагнення рф повернути світ від багатопольярного стану до біпольярного;
- усвідомлення керівництвом рф загрози, якою буде для неї успішна Україна;
- залежність значної частини ЄС від поставок російських енергоносіїв;
- очевидне бажання кремля шляхом підкорення України зламати волю до опору не лише країн СНД, але і республік Балтії та Польщі» [48].

Відновлення цілісності та стабільності країни, яка стала жертвою «гібридного» та військового типу агресії, є дуже складним питанням й потребує об'єднання зусиль чи не всього міжнародного співтовариства.

І поки є поєднання кібератак на критичну цивільну інфраструктуру з кампанією з дезінформації, треба діяти, а саме:

- посилювати обороноздатність. Виділення більше бюджету на армію, більше навчених цивільних людей (наявна територіальна оборона на місцях – значна перевага). Засновник німецької школи геополітики К. Хаусхофер, який понад 20 років прослужив у армії, казав, що «кордон є складовим чинником життя нації, і його треба захищати, а той, хто цього не робить, буде відчужений кордоном, і йому рано чи пізно доведеться за це розплатитися» [118, с.373-418];
- довіра – це, мабуть, найскладніше. Треба робити все можливе, аби люди почали довіряти своїй армії та головнокомандувачу – президенту; довіряти своєму меру чи сільському старості, бо довіра до влади починається тут, з місця; довіряти ЗМІ (хоча, імовірно, найближчим часом формат роботи ЗМІ зміниться, а з боку держави буде контроль на упередження антидержавницької пропаганди) [92].

Також варто відмітити, що «гібридна» агресія з боку росії передувала війні на Донбасі, яка стала класичним прикладом «гібридної» війни, що характеризується застосуванням нерегулярних збройних формувань, місцевих кримінальних груп, а також регулярних збройних сил росії. При цьому кремль офіційно заперечує свою участь у збройному конфлікті та формально не несе правової відповідальності за агресію проти України» [94].

«Збройний конфлікт на Донбасі є класичним проявом «гібридної» війни, яка може стати поштовхом у напрямі дослідження цього сучасного феномена та координації міжнародних зусиль щодо його протидії. При цьому, «гібридні» війни росії використовують багато інструментів, починаючи від поширення панічних чуток до мобілізації потенціалу церкви,

агентів впливу в економіці, політичних органах чи застосування так званої «м'якої сили» [94].

Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Ужгородського національного університету В. Бокоч зазначає, що: «До конфлікту на Донбасі з самого його початку безпосередньо причетною була Російська православна церква, особисто її глава патріарх Кирило. Збройна агресія Росії проти України була визнана ним «громадянською війною». Намагаючись перенести боротьбу України за свою незалежність і територіальну цілісність у міжконфесійну площину, він звернувся до Глав усіх Помісних православних церков світу, впливових міжнародних організацій: ООН, ОБСЄ та Ради Європи [51, с.27-31]. У своєму зверненні патріарх Кирило звинуватив Українську православну церкву Київського патріархату та Українську греко-католицьку церкву (називаючи їх не інакше як «розкольниками» і «уніатами») у здійсненні ними прямої агресії проти канонічної Української православної церкви з метою «захоплення православних святинь і викорінення православ'я з території України», а також залякував світове православ'я, що в разі приходу «гонителів» до влади «православні будуть примушуватися до відмови від своєї віри і піддаватися жорстокій дискримінації» [98].

Автор, на основі аналізу становища різних конфесій на окупованих територіях Донбасу доводить, що «релігійна політика в самопроголошених республіках спрямована на утвердження православ'я Московського патріархату й утиски та переслідування інших релігій, які перебувають на проукраїнських позиціях» [51, с.27-31].

Короткий аналіз гібридної війни росії проти України дозволяє виділити декілька фаз:

- 1) перша фаза (з 27 лютого до кінця березня 2014 р.) – російська військова агресія на території України, захоплення АРК і включення його до складу РФ;

- 2) друга фаза (квітень – липень 2014 р.) – прихована російська військова агресія і «народне ополчення» на території південного сходу (Луганської і Донецької областей) України, початок бойових дій;
- 3) третя фаза (з вересня 2014 року по теперішній час) – характеризується відкритою російською військовою агресією в масштабах на території центральної південно-східної України; а також відбувається масштабне введення військової техніки в різних формах (пряме перекидання через кордон, завезення через «гуманітарні конвої» і т.д.) [48].

На наш погляд, особливістю цих трьох етапів є широкомасштабне використання російською федерацією прийомів та методів інформаційно-психологічної війни. Головними напрямками інформаційної боротьби, які використовує російська федерація проти України, є:

- широке використання підконтрольних засобів масової інформації (у просторі телебачення, радіо та інтернету), пропаганда з їх допомогою та формування потрібного сприятливого інформаційно-психологічного середовища на території України;
- антиінформаційна боротьба, виключення з мовного простору українських державних телерадіоканалів на підконтрольних російській федерації територіях, а також контроль місцевих (регіональних) ЗМІ;
- використання рекламних блоків в інформаційних та соціальних мережах;
- широке використання проксі-серверів, що впливають на населення.

Тому варто зауважити, що особливістю російсько-української війни стало також ефективне використання меметичної зброї. Меметика (за аналогією з генетикою) – наука, що вивчає конкуренцію та «природний відбір», який перейшов з рівня біосфери на рівень ноосфери. Меметика вивчає: еволюційні моделі передачі культурної інформації за допомогою її «одиниці» – мема (культурний ген), а також теорію змісту свідомості і еволюцію культури [85].

Засновниками меметики як науки були Д. Рашкофф – американський медіазнавець, письменник, колумніст, публіцист, Р. Броуді – американський програміст, письменник та Р. Докінз – англійський еволюційний біолог, автор книги «Егоїстичний ген +» (1976) [106, с.540].

Саме Р. Докінз ввів поняття «мем», використовуючи його для опису процесів зберігання та розповсюдження окремих елементів культури, у дослідженні соціокультурних процесів. Це слово означає «реплікатор», «подібний». Реплікатори, також як мікроби або віруси, можуть вільно поширюватися. Реплікатори, на його думку, це мелодії, звороти фразеологізмів, цитати, тощо [106, с.540].

Л. Савін зазначає, що «Меми – це одиниці культурної інформації, а саме: ідеї, вірування, поведінкові шаблони і т. д. Меметична війна також може розглядатися як цифрова версія психологічної війни, більш відомої як пропаганда. Якщо пропаганда і громадська дипломатія є конвенціональними формами меметичної війни, тоді тролінг і психологічні операції – її партизанські версії» [108].

На думку В. Коровіна: «Меметична зброя і війни, які ведуться за її допомогою – є окремим випадком новітньої мережевої технології – «Memetic Warfare» – і являють собою різновид операцій, що належать до сфери мережевих воєн. Сьогодні на перше місце виходить нове явище – меметична зброя та меметичні війни в цілому. Ця технологія реалізується в режимі реального часу. Меметична зброя – зброя, що використовує соціальні мережі, мобільний зв'язок, флешмоби, блоги, Twitter і т. д. для виробництва і розповсюдження мемів; вона діє прямо зараз і діє досить ефективно. За допомогою меметичної зброї, тобто з використанням всіх можливих мереж ретрансляції мемів, організатори цих процесів домагаються колосальних результатів, які виражаються в зміні політичних режимів, в падінні, здавалося б, стійких, існуючих багато десятиліть в режимі надзвичайного стану державних вертикалей» [71].

О. Косоков зазначає, що: «Специфіка дій росії в гібридній війні, яка, поєднуючи мілітарні, квазімілітарні, дипломатичні, інформаційні, економічні засоби, не гребуючи ядерним шантажем, яскраво демонструє намагання досягти в Україні та в інших країнах світу власних, не завжди зрозумілих міжнародній спільноті політичних цілей. Гібридний інформаційно-медійний характер російської агресії вже станом на 2014 рік повною мірою виявив неприпустимо слабкі позиції України в забезпеченні власної інформаційної безпеки, зокрема:

- деякі медіа, які перебуваючи в інформаційному просторі України, порушують її закони та загрожують її національній безпеці;
- неадекватна вимогам часу система нормативно–правового та інституційного забезпечення розвитку інформаційної сфери, зокрема, відсутність концептуальної державної політики інформаційної безпеки;
- недостатньо фахова, слабко організована й надто залежна від власників ЗМІ журналістська спільнота;
- брак дієвих інституцій та механізмів оперативного реагування на інформаційні загрози як технічного, так і психологічного характеру» [73, с.38-41].

До вищевикладеного А. Ділай додає, що: «Розвитку гібридного конфлікту багато в чому сприяють саме засоби масової комунікації, які, маніпулюючи думками аудиторії та пропагуючи певні ідеали, зумовлюють виникнення реакції своєї аудиторії, яка в подальшому й впливає на перебіг конфліктної ситуації. По суті, сучасна боротьба держави за власну незалежність – це свого роду й інформаційна боротьба, яка здійснюється в таких формах як:

- інформаційної розвідки – пошуку, збору, обробки та аналізу інформації про інформаційні ризики і загрози;
- планування інформаційних заходів тактичного (локального, внутрішньо-українського), оперативного (що зачіпає країни-сусіди

держави) і стратегічного (спільно з державами, які впливають на розвиток геополітики) рівнів;

- проведення заходів інформаційного характеру (інформаційних операцій, дій, акцій) в цілях реалізації завдань внутрішньої і зовнішньої політики держави;
- оцінки ефективності інформаційних заходів – визначення рівня досягнення успіху» [63, с.13-20].

Отже, на нашу думку, «гібридні» загрози становлять різні ступені небезпеки як Україні, так й країнам ЄС. По-перше, «гібридна» війна в Україні вже стала доконаним фактом із дуже активним залученням російських військових, найманців та так званої «військової допомоги» через неконтрольовані ділянки кордону, на відміну від європейських країн.

По-друге, на противагу Україні, майже всі країни ЄС перебувають на найнижчих позиціях у рейтингу «Fragile States Index» [11] за сумою показників, які можуть призвести до дестабілізації. Низький рівень структурного насильства та ефективні державні інституції в даних країнах головним чином нейтралізують «гібридні» загрози з росії.

Fragile States Index – рейтинг «крихких» держав, розроблений Фондом миру для всіх країн світу (з 2005 р.). Головною метою є аналіз здатності держав контролювати цілісність своєї території, політичну, демографічну, економічну та соціальну ситуацію в країні. За рейтингом, «крихкі» держави набирають більше очок і посідають вищі місця в переліку, а успішні – менше і посідають останні місця [11].

По-третє, міцні історично-політичні зв'язки української політичної еліти й фінансово-промислових груп з російським керівництвом – зробили Україну чутливішою до «гібридних» загроз з боку росії, які переросли у «гібридну» війну в 2014 р.

На думку експертів, «Україні та Європі необхідно формувати комплексні стратегічні підходи у протидії російській «гібридній» агресії,

створювати гнучкі та ефективні механізми реагування, зміцнювати єдність європейських країн у протистоянні зовнішнім загрозам» [56, с.88].

Ми вважаємо, що через те, що «гібридні» війни та загрози є асиметричними викликами національній безпеці, то держави зобов'язані відповідати на них асиметрично. Як показує український досвід – «гібридна» війна несе загрозу саме слабшим державам, неспроможним захиститися від гібридних загроз з боку держав із значно більшим військово-економічним потенціалом. Тому ефективним засобом протидії «гібридній» загрозі є побудова дієвих державних інституцій, що є здатними гарантувати безпеку, права та свободи громадян, а також представляти інтереси суспільства вцілому.

Тому, на нашу думку, ще одним кроком у боротьбі з «гібридними» загрозами є підвищення інформаційно-аналітичних можливостей національних органів влади, які зможуть своєчасно реагувати на можливі виклики й повноцінно оцінювати їх небезпеку. Розвиток політичної освіти та культури може стати надважливим асиметричним підходом до вирішення «гібридних» загроз. Це дасть змогу запобігти розростанню маргіналізованих груп, які часто використовуються як інструменти досягнення цілей держави-агресора.

Україна має продемонструвати готовність до потужної збройної відповіді на російську збройну агресію. Потужний оборонний потенціал України не дасть Росії продовжити збройну агресію. Заборона Україною російських пропагандистських телеканалів є абсолютно правильною та достатньо ефективною. Але інформаційна політика щодо Донбасу та Криму слабка та неефективна. Як така вона потребує фундаментальних змін та має стати рушійною силою зміни ситуації на користь України.

РОЗДІЛ 3. АКТИВНА ФАЗА ВОЄННИХ ДІЙ ІЗ ПЕРСПЕКТИВОЮ ПЕРЕМОГИ ТА НОВОЮ БЕЗПЕКОВОЮ ДОКТРИНОЮ УКРАЇНИ

3.1. Повномасштабне вторгнення російської армії на територію України в лютому 2022 року.

24 лютого 2022 р. «росія атакувала Україну на землі і в повітрі по всій довжині спільного кордону. Для вторгнення на Київщину із наміром захопити столицю була використана територія Білорусі. На півдні російська армія окупувала частину Запорізької та Херсонської областей, а на півночі – райони Сумщини та Чернігівщини» [84].

«А саме, 24 лютого 2022 р. о 5 годині ранку В. Путін офіційно оголосив про «спеціальну операцію» в Україні, насправді ж це було початком звичайнісінького вторгнення в суверенну державу. Російські війська розпочали інтенсивні обстріли підрозділів Збройних Сил України (ЗСУ) на сході та перетнули північно-східні кордони, а також нанесли ракетно-бомбові удари по аеродромах і складах зброї по всій території України. Верховна Рада України одноголосно ухвалила запровадження воєнного стану» [45]. «Більшу частину доби по всій Україні лунали сирени повітряного нальоту» [16]. Інфраструктура інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в Україні погіршилася в результаті кібератак і бомбардувань армією росії [33]. «Були окуповані декілька українських міст і будівель, у тому числі Чорнобильська атомна електростанція» [10]. «Однак, за словами представника американської оборони, російська армія «стикається з більшим опором» (насамперед у напрямку Києва), «ніж вони очікували» [23].

«Тому завдяки спротиву української армії та сил самооборони вже в перші дні агресії російська армія зазнала значних втрат у живій силі та техніці. У своїй новітній історії, за оцінками українських та міжнародних експертів, росія в жодній війні ще не зазнавала навіть приблизно таких великих втрат за такий короткий час» [69]. За визнанням західної розвідки, «росія зустріла сильніший, ніж очікувала, опір» [43], що «зумовило матеріально-технічні проблеми для її військ, нестачу пального, боєприпасів і продовольства, підрив бойового духу нападників. Швидке об'єднання країн світу для допомоги Україні, як і запровадження потужних санкцій проти росії, стало несподіваним ударом для країни-агресора. З першого дня вторгнення росія порушує правила ведення війни і масово чинить воєнні злочини. Крім того, російська влада веде активну інформаційну війну та застосовує шовіністичну пропаганду» [42].

За перші п'ять днів наступу рф захопив великі території: Приазов'я від Херсона до Маріуполя і Василівки, північні райони Київщини, Луганщини, Харківщини, Чернігівщини, майже всю Сумщину і атакував і обстрілював Київ, Харків, Чернігів, Суми, над якими нависла загроза оточення. В цілому ворог знизив темпи наступу, але все ще продовжував наступати в деяких напрямках. Агресори відчували труднощі з паливом і боєприпасами [55].

Окупанти не змогли захопити Чернігів і Харків, тому здійснили ракетні обстріли житлових кварталів у цих містах. Російські війська утримували в оточенні міста Суми, Лебедин і Охтирку, противник здійснював перегрупування з метою продовження наступу в напрямку Києва. У Донецькій області ворожі війська за підтримки артилерії без успіху намагалися захопити Маріуполь (який вже опинився в оточенні) [55].

На Таврійському напрямку ворог наявними силами вийшов на рубіж у районах населених пунктів Скадовськ, Гола Пристань, Херсон, Нова Каховка. Здійснив перегрупування і наступав в напрямку Миколаєва і Вознесенська. У Бучі, Гостомелі, Новій Басані окупанти здійснювали грабежі та мародерство [55].

Проте, вже на початку квітня російські війська повністю залишили три області на півночі України – Київську, Чернігівську і Сумську [84]. Повномасштабне вторгнення президент росії В. Путін називає «спеціальною операцією». Спочатку її метою визначали «демілітаризацію і денацифікацією», згодом – «захист Донбасу» [102].

14 квітня 2022 р. Верховна Рада України визнала дії, вчинені росією під час останньої фази збройної агресії росії проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 р., геноцидом українського народу [101]. Вказується, що акти геноциду в діях росії проявляються, зокрема, у вчиненні масових звірств в містах Буча, Бородянка, Гостомель, Ірпінь та інших [101].

Вже 22 квітня 2022 р. Міністерство оборони росії оголосили цілі війни, розв'язаної в Україні – повний контроль над Донбасом та Південною Україною, включаючи сухопутний коридор у Криму і Придністров'ї [65].

Російська влада заявляє, що «армія не атакує цивільні об'єкти. При цьому російська авіація, ракетні війська, флот і артилерія щодня обстрілюють українські міста. Руйнуванням піддаються житлові будинки та об'єкти цивільної інфраструктури у Маріуполі, Харкові, Чернігові, Житомирі, Сєвєродонецьку, а також у Києві й інших українських містах і селах» [84].

З 24 лютого 2022 р., коли розпочався збройний напад рф на Україну, до 27 листопада 2022 р. Управління Верховного комісара ООН з прав людини зафіксувало 17 023 жертви серед цивільного населення країни: 6 655 загиблих і 10 368 поранених [40].

Це включало:

- загалом 6655 убитих (2601 чоловік, 1783 жінок, 173 дівчинки та 209 хлопчиків, а також 37 дітей та 1852 дорослих, стать яких поки невідома);

- загалом 10 368 поранених (2 245 чоловіків, 1 604 жінки, 215 дівчат і 304 хлопчики, а також 250 дітей і 5 750 дорослих, стать яких поки невідома);

- у Донецькій і Луганській областях – 9352 втрат (3962 загиблих і 5390 поранених);

- на підконтрольній Україні території – 7350 втрат (3502 загиблих і 3848 поранених);

- на території, контрольованій збройними формуваннями РФ та пов'язаними з ними збройними формуваннями – 2002 втрат (460 загиблих та 1542 поранених);

- в інших областях України (м. Київ, а також Черкаська, Чернігівська, Івано-Франківська, Харківська, Херсонська, Кіровоградська, Київська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Запорізька, Дніпропетровська, Хмельницька, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Вінницька, Волинська, та Житомирська області), які перебували під контролем України така кількість втрат – 7671, з них: 2693 загиблих та 4978 поранених [40].

Більшість зареєстрованих втрат серед цивільного населення були спричинені використанням вибухової зброї з великою зоною дії, включаючи обстріли з важкої артилерії, реактивних систем залпового вогню, ракет і авіаударів [40].

Управління Верховного комісара ООН з прав людини вважає, що фактичні цифри значно вищі, оскільки отримання інформації з деяких місць, де тривають інтенсивні бойові дії, було відкладено, а багато звітів все ще очікують підтвердження. Йдеться, наприклад, про Маріуполь (Донецька область), Ізюм (Харківська область), Лисичанськ, Попасна та Сєверодонецьк (Луганська область), де є повідомлення про численні жертви серед мирного населення [40].

Щодо окупацій територій, то «станом на 2021 р. під російською окупацією перебувало 43 300 кв. км, або 7% української території. Після початку російського вторгнення в лютому 2022 р. ця площа збільшилася у 2,9 рази. Тимчасово непідконтрольні території включають АР Крим, частини Донецької, Луганської, Харківської, Херсонської, Запорізької областей та місто Севастополь. Протягом перших місяців широкомасштабного вторгнення 2022 р. Збройні сили України повністю звільнили від російських загарбників Київську, Чернігівську, Сумську та Житомирську області» [107].

«Після звільнення Київщини від російських військ у містах Буча, Ірпінь, Гостомель та селах області виявили факти масових убивств, катувань та зґвалтувань цивільних, зокрема дітей. Українська влада заявила, що росія чинить геноцид. Країни Заходу беруть участь у підтвердженні фактів масових убивств» [84]. «РФ відкидає звинувачення у воєнних злочинах, а вбивства у Бучі називає «постановкою» [83].

Ще слід згадати й про екологічні наслідки. Це найменш досліджувана тема сьогодні, проте на території Криму й окупованої частини Донбасу розташовані понад тисяча джерел іонізуючого випромінювання (ДІВ) [88].

Характеристика ситуації від Держатомрегулювання: «На території України станом на 2014 р. було 11 784 радіонуклідних джерел іонізуючого випромінювання. З них на території Автономної Республіки Крим, до її незаконної анексії російською федерацією, було 296 ДІВ. Внаслідок військової агресії з боку росії та ведення бойових дій на Сході України, в умовах відсутності державного регулюючого контролю ядерної та радіаційної безпеки, на території ОРДЛО опинилися 73 суб'єкти господарювання, які використовували 1 192 одиниці закритих радіонуклідних ДІВ. Станом на вересень 2014 р.: на окупованій частині Донецької області було 914 радіонуклідних ДІВ, на території непідконтрольних районів Луганської області – 278 радіонуклідних ДІВ...» [88].

ДІВ – це пристрій, який містить радіоактивну речовину, що створює або за певних умов може створювати іонізуюче випромінювання. Високоактивні ДІВ застосовуються у промисловості, наприклад, для виявлення мікротріщин у метало-бетонних чи металевих конструкціях, у медицині – для лікування онкологічних захворювань та їх діагностики (рентген-апарати). Також джерела іонізуючого випромінювання застосовуються у військових цілях, зокрема, для виготовлення зброї масового ураження. За умов повноцінного контролю вони не становлять небезпеки. Але опинившись у руках ніким не контрольованих сепаратистів, ДІВ можуть

становити загрозу для людей і навколишнього середовища. І можуть стати сировинною базою для ядерного тероризму [88].

Також існує небезпека екологічної катастрофи на Донбасі внаслідок затоплення шахти Юний комунар (Юнком) (саме тут 1979 р. відбулося випробовування застосування ядерного вибуху для потреб вугільної промисловості), спричинене збройною агресією росії, що може стати екологічною катастрофою для всієї Європи [46].

Немислимим залишається факт, що «МАГАТЕ продовжує дотримуватися позиції, що Україна (відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 68/262 [105], в якій було визнано суверенітет і територіальну цілісність України) повинна гарантувати безпеку всіх ядерних об'єктів і матеріалів на своїй території згідно з Угодою між Україною та МАГАТЕ. Отож, Україна несе перед МАГАТЕ відповідальність навіть за ті ядерні об'єкти, що розташовані на незаконно анексованій території АРК і окупованих територіях Донецької та Луганської областей попри відсутність доступу українських спеціалістів до таких об'єктів» [88].

Окрім того, екологічну небезпеку становлять некомпетентні рішення окупаційної адміністрації щодо закриття шахт без врахування небезпеки виходу шахтних вод у водоносні горизонти і вище, ряд сховищ (відвалів) високотоксичних речовин. «До початку військового конфлікту в Донбасі було 4 240 потенційно небезпечних об'єктів (ПНО), у тому числі 227 шахт, 174 гідротехнічні об'єкти, 784 АЗС, 15 кар'єрів, 13 залізничних станцій, 128 мостів і шляхопроводів, 18 магістральних трубопроводів, 4 родовища нафти. 2160 об'єктів мали статус вибухо-, 24 – радіаційно-, 1320 – пожежо-, 176 – гідродинамічно-, 34 – біологічно- та 334 – хімічно-небезпечних. Сьогодні експертами визначено 176 ПНО, з яких 99 розташовані на непідконтрольній території» [97].

22 травня 2022 р. Верховна Рада України визнала росію державою-терористом із тоталітарним неонацистським режимом, заборонивши

пропаганду країни-агресора, а також пропаганду акту агресії росії проти України [104].

В українському суспільстві війна описується у спектрі від Третіх визвольних змагань, війни за незалежність та вітчизняної війни до прагматичної спроби росії утримати Україну в орбіті свого впливу.

Вважаємо, що головною передумовою виникнення протиборства росії та України, що переросло у збройну агресію росії проти України – є системна криза російської державності, яка трансформується російським політичним колом як спосіб відновити велику російську імперію, а саме: розширити контроль над частиною світу та утримати за собою світовий порядок, втрачений разом із економічним занепадом й розпадом СРСР.

3.2. Балто-Чорноморський формат – міф чи реальність.

Науковець О. Волович зазначає, що: «Торговельний шлях «із варяг у греки» залишається актуальним ще з часів Київської Русі. Ідея і проєкт створення Балто-Чорноморського альянсу східноєвропейських держав виникли і розробляються українськими, польськими та литовськими геополітологами вже понад 100 років. Усі країни, які лежать на Балто-Чорноморській осі, є християнськими і мають нації з давньою європейською культурною традицією. Це – Швеція, Фінляндія, Литва, Латвія, Естонія, Польща, Україна, Білорусь, яка протягом останніх 20 років будує «союзну державу» з РФ, а також Чехія, Словаччина, Угорщина, Молдова, Румунія, Болгарія та Грузія» [53].

В окремих, поодиноких, концептах йде мова ще про держави, що, припустимо, також могли би доєднатися, а саме: Австрія, Велика Британія, Північна Македонія, Сербія, Словенія та Швеція. В літературі також можна зустріти й ще інші назви того ж самого поняття, до прикладу: Балто-Чорноморська дуга [82, с.175, 688], Балто-Чорноморський альянс [54], Балто-Понтійська федерація [50, с.8-15], Балтійський союз [50, с.8-15] тощо.

Іноді деякими геополітиками, наприклад американцем Дж. Фрідманом, головою відомої розвідувально-аналітичної організації Stratfor [54], використовується назва Міжмор'я (лат. *Intermarium* чи пол. *Międzymorze*) [50, с.8-15]. Однак, на відміну від оригінального проєту «Міжмор'я», що виник у 1920-х рр. серед польських прометеїстів на чолі з Ю. Пілсудським, в проєктах Балто-Чорноморського союзу йдеться про об'єднання суверенних держав, а не про конфедерацію [50, с.8-15].

У кінці XIX — на початку XX століть українські політичні та громадські діячі Ю. Бачинський, М. Міхновський, С. Рудницький здійснили перші спроби розробки Балто-Чорноморської геополітичної концепції. Пізніше значний внесок у розробку проєкту Балто-Чорноморського союзу (БЧС) зробили польські політики й урядовці. До розробки проєкту БЧС тою чи іншою мірою були причетні також польський міністр закордонних справ Ю. Бек, генерал В. Сікорський, лідер правонаціоналістичної партії Конфедерація незалежної Польщі Л. Мочульський та інші. У березні 1993 р. в Польщі вийшла книга Т. Шчапаньського «Міжмор'я», в якій автор дає геополітичну характеристику регіону, розглядає різні варіанти формування Балто-Чорноморського союзу і прогнозує його можливі відносини з росією, Західною Європою та Скандинавією[53].

О. Волович стверджує, що: «У 2015 р. ідея створення Балто-Чорноморського альянсу набула нового звучання після того, як новообраний президент Польщі А. Дуда неодноразово заявляв, що має намір запропонувати главам держав Центрально-Східної Європи створити «партнерський альянс держав» від Балтійського до Чорного й Адріатичного морів. Напередодні інавгурації 6 серпня 2015 р. він висловився за створення Балто-Чорноморського альянсу держав у складі Польщі, України, Білорусі, Латвії, Литви, Естонії, Молдови, Угорщини, Румунії, Болгарії, Словаччини, Чехії та шести країн колишньої Югославії. При цьому зголосився обговорити цю ідею шляхом проведення зустрічей з главами держав Центрально-Східної Європи. Власне, А. Дуда продовжив справу, розпочату президентом Польщі

Л. Качинським, який незадовго до своєї загибелі в авіакатастрофі під Смоленськом пропонував провести міжнародну конференцію про «Міжмор'я», зважаючи на зміни в Україні, пов'язані з Помаранчевою революцією 2004 р.» [53].

Якщо сьогодні фахівці розглядають проєкт Балто-Чорноморського альянсу, то насамперед йдеться про безпекові мотиви та аспекти. Тому, вважаємо, що тільки одного безпекового аспекту не є достатньо для того, щоб проєкт Балто-Чорноморського альянсу був життєздатним й повноцінним. Економічна складова – є дуже важливою для реалізації даного проєкту. Безперечно, причорноморські та прибалтійські країни сьогодні співпрацюють в різноманітних сферах економіки у двосторонньому порядку. Втім, у разі їх включення у Балто-Чорноморський альянс вони отримали б можливість реалізовувати ще й багатосторонні великомасштабно-економічні проєкти.

На думку О. Воловича, «до переваг створення союзу можна віднести вдале геостратегічне і компактне розташування країн осі на шляху перетину транспортних та енергетичних коридорів, взаємодоповнюваність економік, тривалі історичні контакти і взаємодію, схожість етносів, світоглядних, культурних і цивілізаційних поглядів. Тим самим була б послаблена боротьба між США і росією за вплив у Східній Європі, що сприяло б зміцненню європейської безпеки. Створення союзу по Балто-Чорноморській осі не може загальмувати процес інтеграції Східної і Західної Європи, але надало б цьому процесу більш стабільного, організованого і гармонійного характеру. Політична співпраця дозволила б консолідувати інформаційну, дипломатичну та безпекову політики й отримати великий економічний потенціал» [53]. Він зазначає, що: «Балто-Чорноморського союзу міг би сприяти реалізації наступних завдань:

- нейтралізувати спроби росії розглядати пострадянські країни як сферу свого впливу і відігравати лідерську роль на пострадянському просторі;

- поступового об'єднати Східну та Західну Європи на основі загальноєвропейських, а не лише західноєвропейських, демократичних принципах з урахуванням особливостей країн Сходу;
- протистояти намаганням законсервувати Східну Європу у якості традиційного сировинного придатка або ринку збуту продукції Західної Європи та росії;
- створити систему загальноєвропейської колективної безпеки» [53].

На нашу думку, до перепон на шляху проєкту, перш за все, відносять розбіжності в тлумаченні окремих історичних подій, а також етноцентричне бачення функціонування майбутнього альянсу, що властиве як деяким польським, так й українським політологам. А також, ще одна з основних перешкод на шляху до реалізації ідеї Балто-Чорноморського альянсу – це військово-політична конфронтація росії проти України. Глибока політична криза, падіння економіки України у 2014 р. та 2022 р., низький рівень життя й корупція, слабке впровадження реформ в нашій країні – створюють системну проблему на шляху до об'єднання Балтійсько-Чорноморських держав.

До вищесказаного О. Волович додає, що «слабким місцем більшості концепцій інтеграції є охоплення занадто великої кількості країн з різноспрямованими політичними векторами, що негативно впливає на стабільність цього гіпотетичного проєкту. Зокрема, залучення до проєкту країн колишньої Югославії (Сербія, Хорватія, Словенія, Північна Македонія, Боснія і Герцеговина, Чорногорія) видається досить проблематичним і нереальним, якщо взяти до уваги, що рівень їх реінтеграції після розпаду був досить низький» [54].

На нашу думку, Україна має досить потужний потенціал, щоб посісти провідне місце у майбутньому Балто-Чорноморському Союзі, не дивлячись на те, що наша країна перебуває у стані війни. Україна є другою після росії за чисельністю населення, економічним та науково-технічним потенціалом на пострадянському просторі. Також наша держава є найбільшою за розмірами території країною Європи. За наявним науковим потенціалом Україна – це

одна з перших країн у Європі з найбільшою кількістю дипломованих комп'ютерних програмістів, що входить до п'ятірки світових лідерів у сфері ІТ-продукції. Вигідне географічне положення нашої країни в центрі Європи, а також досить розвинута система наземних та водних шляхів сполучення, за оцінками міжнародних експертів, дає можливість Україні перебувати на першому місці в Європі за коефіцієнтом транзитності.

«Сьогодні, коли на Заході і Сході Великої Європи оформилися два блоки держав – Європейський Союз і Євразійський економічний союз, на думку О. Воловича, існує нагальна необхідність створення «серединного» об'єднання – Балто-Чорноморського альянсу – у складі держав Центральної та Східної Європи, яке могло б стати субрегіональним компонентом Європейського Союзу та НАТО» [53].

О. Волович зазначає, що «ядром Балто-Чорноморського альянсу могла б стати конфедеративна держава у складі України, Польщі та Литви. Активна участь східноєвропейських країн у БЧС відповідала б інтересам усіх європейських країн, оскільки це сприяло б подальшому зміцненню Європи як потужного геополітичного центру. З іншого боку, розбудова БЧС певною мірою відповідала б й американській концепції зміцнення «молодої Європи» [53].

ВИСНОВКИ

Розглядаючи класичні теорії війни XXI століття, можна зробити висновок, що вони стають неефективними в сучасних реаліях глобалізації. З розвитком технологій змінюються й умови ведення війни; звичні бойові дії замінюють інформаційні технології, і їхня складова стає все вагомішою. Протягом століть гібридні війни існували, хоча не було визначено конкретного терміну, який би їх охоплював. Конкретна перемога вже не є кінцевою метою, яку ставиться за мету досягти. Метою стає розхитування життя населення, територій, де відбувається гібридна війна, як в економічному, соціальному, так і в психологічному вимірах.

Тому сучасні вчені зупинилися на новому типі конфлікту, так званій «гібридній війні». Ця концепція війни є поєднанням звичайних, нерегулярних та нетрадиційних військових операцій, які також включають економічні, дипломатичні, інформаційні (включаючи психологічне, кібернетичне та дезінформаційне) протистояння. Поєднання військових і невійськових сил, використання потенціалу народних протестів, стає основним засобом ведення війни для нового покоління. Концепція «гібридної війни» намагається досягти широкомасштабних ефектів за допомогою скромних засобів, таких як придушення військових операцій супротивника або блокування народної політичної підтримки.

Підводячи підсумок, спробуємо дати власне визначення поняттю «гібридний конфлікт». Гібридний конфлікт – це координація тонких, обдуманих дій із застосуванням більш комплексної стратегії, інтенсивність

якої різна на різних етапах конфлікту, таких як початок, загострення, вирішення, що прагне дестабілізувати внутрішні й зовнішні процеси в державі. А загалом гібридна війна – це сукупність завчасно оперативно-підготовлених та реалізованих країною дій інформаційного, військового й дипломатичного характеру, які спрямовані та направлені на досягнення стратегічних цілей.

В роботі ми дійшли висновку, що гібридна війна не може існувати без набору методів і засобів, таких як інформаційні технології, для збору, зберігання, обробки та поширення інформації. Сьогодні діяльність людини сильно залежить від інформаційних технологій, а інформаційні технології потребують постійного розвитку.

Тому, на нашу думку, постійно необхідно оцінити та запобігти загрозам і викликам, які супроводжують сучасну війну у XXI столітті. Під час формалізації процесу забезпечення національної безпеки особлива увага приділяється виявленню, аналізу та оцінці масштабів і характеру загроз і викликів реалізації національних інтересів. Проте для ефективної реалізації національних інтересів необхідно вміти своєчасно ідентифікувати загрози та виклики, оцінювати їх характер та масштаби, а також прогнозувати можливі втрати після їх реалізації.

Також варто відмітити, що для нашої країни «гібридна» агресія росії передувала війні на Донбасі, яка стала класичним прикладом «гібридної» війни, що характеризується використанням іррегулярних збройних формувань, місцевих злочинних угруповань і регулярних російських військ. Кремль офіційно заперечує будь-яку причетність до збройного конфлікту і формально не несе юридичної відповідальності за агресію проти України.

Слід також зазначити, що основною передумовою для того, що російсько-українське протистояння переросло у збройну російську агресію проти України, стала системна криза російської державності, яку російська політика перетворювала на шлях відновлення великоросійської імперії, а

саме: поширення контролю над частиною світу і підтримання світового порядку, втраченого через економічну рецесію та розпад Радянського Союзу.

Досліджуючи особливість російсько-української війни, ми розкрили також таке поняття як «меметична зброя» та її ефективне використання. Меметика – це наука, яка вивчає конкуренцію та «природний відбір», що перейшов з рівня біосфери на рівень ноосфери. Меметика також вивчає еволюційні моделі передачі культурної інформації за допомогою її «одиниці», а саме мема, і також теорію змісту свідомості та еволюцію культури.

Варто сказати про один важливий та позитивний момент в цій «гібридній» ситуації, а саме про результат наукових досліджень особливостей гібридної війни, на прикладі російської агресії проти України, що дав можливість провести введення в перелік документів планування у сфері оборони плану оборони. Його визначення дається, як відомо, в Законі «Про оборону України».

Зазначимо лише, що план оборони України є сукупністю документів, що визначають зміст, виконавців, обсяги, строки та порядок здійснення політичних, воєнних, економічних, соціальних, інформаційних, наукових, науково-технічних, організаційних, правових та інших заходів відносно збройного захисту держави в разі збройної агресії або конфлікту.

Тому, з вище викладеного, варто зазначити, що «гібридні» загрози становлять різні ступені небезпеки як в Україні, так й в країнах ЄС, тому що в Україні «гібридна» війна, на жаль, вже стала доконаним фактом із активним залученням російських військових, найманців та військової допомоги через неконтрольовану ділянку кордону, на відміну від європейських країн.

Вважаємо, що Європі та Україні варто сформуванати комплексний стратегічний підхід щодо протидії «гібридній» агресії росії, налагодити гнучкий та ефективний механізм реагування, зміцнити єдність європейських країн у протидії зовнішнім загрозам.

Проте наша держава все ще знаходить свою роль та місце в системі європейської безпеки та права. Зазначимо, що для України, з одного боку, це питання є гострим, а з іншого – це рух до інтеграції в систему європейської безпеки, що опиняється у безпековому вакуумі та міжнародному аутсайдерстві. В першому випадку Україна може зберегти та зміцнити свою суб'єктність на міжнародній арені, у другому – під тиском глобальної конкуренції, поза дієвою системою колективної безпеки вона стикається з ізоляцією та ризиком безпорадності перед сучасними загрозами та викликами власній безпеці.

Проте, розглянувши в роботі таке поняття як Балто-Чорноморський Союз, варто констатувати, що Україна має досить потужний потенціал, щоб посісти провідне місце у майбутньому союзі, не дивлячись на те, що зараз наша країна перебуває у стані війни. За демографічним, економічним та технологічним потенціалом на пострадянському просторі Україна поступається лише росії. За територією наша держава є найбільшою країною Європи. За наявним науковим потенціалом Україна була однією з перших країн Європи з найбільшою кількістю сертифікованих програмістів і входить до п'ятірки світових лідерів у сфері ІТ-продуктів. Наша країна розташована у найкращому географічному положенні в центрі Європи та має добре розвинену систему водного та наземного транспорту. Тому за оцінками міжнародних експертів, все в комплексі, дає можливість Україні перебувати на першому місці в Європі за коефіцієнтом транзитності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Arystoteles. *Polityka*. Warszawa: PWN, 1964. – str. 288.
2. Banasik, Mirosław, and Ryszard Parafianowicz. Teoria i praktyka działań hybrydowych. In *Zeszyty Naukowe AON*. Nr 2(99), 2015. str. 5-25.
http://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/Banasik_ZN_AON_2_2015.pdf
3. Bouthoul, Gaston. *Traité de polémologie, sociologie des guerres*. Paris: Payot, 1970.
4. Decision No. 5/13 on the improving the environmental footprint of energy-related activities in the OSCE region. Organization for Security and Co-operation in Europe. 9 December 2013. URL: <https://www.osce.org/mc/109342>
5. Decision No. 6/13 on the protection of energy networks from natural and man-made disasters. Organization for Security and Co-operation in Europe. 9 December 2013. URL: <https://www.osce.org/mc/109373>
6. Decision No. 7/13 on the combating trafficking in human beings. Organization for Security and Co-operation in Europe. 9 December 2013. URL: <https://www.osce.org/mc/109341>
7. Decision No. 8/13 on the small arms and light weapons and stockpiles of conventional ammunition. Organization for Security and Co-operation in Europe. 9 December 2013. URL: <https://www.osce.org/mc/109343>

8. Doyle M. W. Democratic Peace. Security Studies: a reader/ Ed. by C. Hughes and L. W. Meng. London, New York: Routledge, 2011. PP. 176-183.
9. Farber, H., Gowa J. (1995). Politics and Peace. International Security. 1995. Vol.20. No.2. PP. 123-146.
10. Fighting breaks out near Chernobyl, says Ukrainian president. The Independent (англ.). 24 лютого 2022. Архів оригіналу за 24 лютого 2022 р. URL: <https://web.archive.org/web/20220224151418/https://www.independent.co.uk/news/world/europe/chernobyl-nuclear-russia-attack-ukraine-b2022444.html>
11. Fragile States Index. URL: <https://fragilestatesindex.org/country-data/>
12. Freier, Nathan. The Defense Identity Crisis: It's a Hybrid World. Parameters 3 (39), 2009.
13. Galtung J. A Synthetic Approach to Peace Thinking. Oslo: International Peace Research Institute, 1967. 238 p.
14. Global Insurgency and the Future of Armed Conflict: Debating Fourth Generation Warfare. Edited by Regina Karp, Aaron Karp and Terry Terriff. Routledge Taylor & Francis Group, 2008. – p. 303.
15. Grotius, Hugo. Trzy księgi o prawie wojny i pokoju, w których znajdują wyjaśnienie prawo natury i prawo narodów a także główne zasady prawa publicznego. Warszawa: PWN, 1957. – str. 154.
16. Hear air raid sirens go off in Ukraine's capital. CNN. CNN. Архів оригіналу за 24 лютого 2022 р. URL: <https://web.archive.org/web/20220224142347/https://edition.cnn.com/videos/world/2022/02/24/kyiv-ukraine-air-raid-sirens-chance-intl-dlt-vpx.cnn>
17. Herrera H. On Peace: Peace as a means of Statecraft. – p. 5. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/102503/Peace_Statecraft_june09.pdf
18. Hobbes, Tomas. Lewiatan, czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego. Warszawa, PWN, 1954. – str. 109.

19. Hoffman Frank G. Hybrid Warfare and Challenges / F.G.Hoffman // Joint Force Quarterly (JFQ). – 2009. – Issue 52, Forth Quarter. – P. 34-39.
20. Howard M. The invention of peace and the reinvention of war London: MacGuru Ltd, 2002. 126 p.
21. Jacobs A. and Lasconjarias G. NATO's Hybrid Flanks: Handling Unconventional Warfare in the South and the East. Research Division – NATO Defence College, Rome – No. 112 – April 2015. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/190786/rp_112.pdf
22. Kaldor, Mary. New and Old Wars: Organised Violence in a Global Era. 3rd edn. Cambridge: Polity, 2012.
23. Kaufman, Ellie. Russians «meeting more resistance» in advance towards Kyiv «than they expected,» US defense official says. CNN. CNN. Архів оригіналу за 26 лютого 2022 р. URL: <https://web.archive.org/web/20220226080622/https://edition.cnn.com/europe/live-news/ukraine-russia-news-02-25-22/index.html>
24. Krztoń W. Zjawisko wojny na przestrzeni dziejów. Rzeszów: Wydawnictwo Politechniki Rzeszowskiej, 2015. – str. 9.
25. Michael W. Isherwood. Airpower for Hybrid Warfare. Published by Mitchell Institute Press, 2009. URL:https://indianstrategicknowledgeonline.com/web/mp3_hybridwarfare_0609.pdf
26. Ministerial Declaration on Strengthening the OSCE's Efforts to Address Transnational Threats. Organization for Security and Co-operation in Europe. 9 December 2013. URL: <https://www.osce.org/mc/109346>
27. Ministerial Declaration on the Update of the OSCE Principles Governing Non-Proliferation. Organization for Security and Co-operation in Europe. 9 December 2013. URL: <https://www.osce.org/mc/109349>
28. Ministerial Statement. Organization for Security and Co-operation in Europe. 9 December 2013. URL: <https://www.osce.org/mc/109348>

29. Mueller S. F. Peace, War and Modernity in International Relations. Theory Transcience Journal. 2010. Vol. 1. No 1. PP. 33-46.
30. Nemeth, W.J. (2002). Future war and Chechnya: a case for hybrid warfare. Monterey: Naval Postgraduate. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/36699567.pdf>
31. News and press releases from the OSCE's global activities. Organization for Security and Co-operation in Europe. URL: [https://www.osce.org/press-releases/?filters=-im_taxonomy_vid_1:\(896\)&solrsort=score%20desc&rows=10](https://www.osce.org/press-releases/?filters=-im_taxonomy_vid_1:(896)&solrsort=score%20desc&rows=10)
32. Platon. Państwo z dodaniem siedmiu ksiąg «Praw», Tom I. Warszawa, PWN, 1958. – str. 76.
33. Reuters (24 лютого 2022). Ukraine computers hit by data-wiping software as Russia launched invasion. Reuters (англ.). Архів оригіналу за 24 лютого 2022 р. URL: <https://web.archive.org/web/20220224181844/https://www.reuters.com/world/europe/ukrainian-government-foreign-ministry-parliament-websites-down-2022-02-23/>
34. Russet B. Neo-Kantian Perspective. Security Studies: a reader/ Ed. by C. Hughes and L. W. Meng. London, New York: Routledge, 2011. PP. 184-189.
35. Russian-Ukrainian conflict in the context of geopolitical changes. Proceedings for the trilateral expert meeting 27-28 February 2017, Berlin. Razumkov Center. URL: https://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_03_01/2017_BERLIN.pdf
36. Sun, Tzu. Sztuka wojny. Warszawa, Przedświt, 1994. – str. 64.
37. Św. Augustyn. O państwie Bożym. Tom II. Warszawa, PAX, 1977. – str. 412.

38. The War in Ukraine: Lessons for Europe. Editors by Artis Pabriks and Andis Kudors. The Centre for East European Policy Studies. University of Latvia. Rīga, 2015.
39. Toffler, Alvin, and Heidi Toffler. War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Century. Boston: Little Brown & Co, 1993.
40. Ukraine: civilian casualty update 28 November 2022. United Nations Human Rights. Office of the High Commissioner. 28 November 2022. URL: <https://www.ohchr.org/en/news/2022/11/ukraine-civilian-casualty-update-28-november-2022>
41. Ullman R.H. Redefining Security / International security, vol. 8 (Summer 1983). – p. 133.
42. Vladimir Putin is facing stiffer opposition than expected – both inside and outside Ukraine. CNN. 28 лютого 2022. Архів оригіналу за 28 лютого 2022 р. URL: <https://web.archive.org/web/20220228133240/https://edition.cnn.com/2022/02/28/europe/putin-stiff-opposition-ukraine-intl-cmd/index.html>
43. War in Ukraine – YouTube. www.youtube.com. Архів оригіналу за 2 березня 2022 р. URL: <https://web.archive.org/web/20220302124153/https://www.youtube.com/playlist?list=PLCWuaBxdOi6y6u8QH-cieHOAmniuA82i>
44. Wright Q. A Study of War. Midway reprint, Chicago: The University of Chicago Press, 1983. – p. 5-17.
45. Zelensky introduces martial law in Ukraine as sirens blare in Kyiv – video. The Guardian. The Guardian. Архів оригіналу за 24 лютого 2022 р. URL: <https://web.archive.org/web/20220224074321/https://www.theguardian.com/world/video/2022/feb/24/zelensky-introduces-martial-law-in-ukraine-as-sirens-blare-in-kyiv-video>
46. Акаков А. Maуday! Донбас: загроза екологічної катастрофи у центрі Європи. «Дзеркало тижня», Випуск № 32, 1 вересня-7 вересня 2018. Архів оригіналу за 1 вересня 2018 р. URL:

- https://web.archive.org/web/20180901112455/https://dt.ua/internal/mayday-donbas-zagroza-ekologichnoyi-katastrofi-u-centri-yevropi-287127_.html
47. Акт проголошення незалежності України підтвердили 54,19% мешканців Криму і 57,07% м. Севастополя. URL: https://web.archive.org/web/20220214164706/http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Akt_proholoshennia
48. Алімпієв А., Певцов Г. Особливості гібридної війни РФ проти України. Досвід, що отриманий Повітряними Силами ЗСУ. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2017/05/experience-received-by-the-armed-forces-of-the-armed-forces-of-ukraine.html>
49. Базалук, Олег. Теорія війни і миру. Геофілософія Європи. Київ: МФКО, 2016.
50. Безсмертний Р. Балто-Чорноморський союз: перспективи для України // Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. – 2019. – Вип. 4. – С. 8-15.
51. Бокоч, В. М. Релігія в гібридній війні на Сході України / В. М. Бокоч // Вісн. Нац. техн. ун-ту України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. – 2017. – № 1/2. – С. 27–31. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=VKPI_soc_2017_1-2_5
52. Будапештський меморандум: Механізм допомоги Україні. УКІНФОРМ. Мультимедійна платформа іномовлення України. 22.02.2022 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3409557-budapestskij-memorandum-mehanizm-dopomogi-ukraini.html>

53. Волович О. Балто-Чорноморський союз: міф чи реальність? Чорноморські новини. № 48 (21725). 04. 06. 2016 р. URL: <https://chornomorka.com/archive/21725/a-7635.html>
54. Волович О. (30 травня 2016). Балто-Чорноморський Союз: перспективи реалізації (частина 1). Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень «Борисфен Інтел» (укр.). Архів оригіналу за 28 січня 2020. URL: <https://web.archive.org/web/20200128220625/http://bintel.com.ua/uk/article/volodich-balto>
55. Генеральний штаб ЗСУ / General Staff of the Armed Forces of Ukraine. www.facebook.com (укр.). Процитовано 1 вересня 2022 р. URL: <https://www.facebook.com/GeneralStaff.ua>
56. «Гібридна» війна Росії – виклик і загроза для Європи. Центр Разумкова. Київ, грудень 2016 р. – С. 88.
57. Головування України в ОБСЄ у 2013 р.: підведення підсумків та окреслення перспектив. Грудень 2013 р. URL: <http://greenworld.in.ua/files/docs/1388429106.pdf>
58. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. 23 січня 2015 р. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/gibridna-viy-na-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-.html>
59. Горбулін В. «Крим. Війна: передумови російської агресії». URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/2399.html?PRINT>
60. Горбулін В. Світова гібридна війна: український фронт: монографія. За заг. ред. В.П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017.
61. Деланда, Мануель. Война в эпоху разумных машин. ЕкатеринбургМосква: Кабинетный ученый, 2014.
62. Делез, Жиль. Трактат о номадологии: машина войны. В кн.: Делез, Жиль, Гваттари, Феликс. Тысяча плато: капитализм и шизофрения. Екатеринбург: У-Фактория, 2010: 587-716.

63. Ділай, А. Війна за Україну: від інформаційних операцій до прямого вторгнення / А. Ділай // Вісн. Львів. ун-ту. Серія: Журналістика. – 2019. – Вип. 45. – С. 13–20. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=VLNU_Jur_2019_45_4
64. Додонов, Роман. Конфлікт на Сході України у дзеркалі соціальнофілософської рефлексії. Вінниця: Глобус Пресс, 2016.
65. Донбас, коридор у Крим та Придністров'я – нові цілі війни російської армії. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3464430-donbas-koridor-u-krim-ta-pridnistrova-nova-meta-vijni-rosijskoi-armii.html>
66. Жовніренко, Павло. Апологія Будапештського меморандуму. Газета «День». Архів оригіналу за 4 лютого 2021. URL: <https://web.archive.org/web/20210204193624/https://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/apologiya-budapeshtskogo-memorandumu>
67. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
68. Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469–VIII. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
69. ЗСУ: Росія втратила за сьогодні, 25 лютого, понад 1000 військових. Громадське телебачення. 25 лютого 2022. Архів оригіналу за 25 лютого 2022 р. URL: <https://web.archive.org/web/20220225132642/https://hromadske.ua/posts/zu-rosiya-vtratila-za-sogodni-25-lyutogo-ponad-1000-vijskovih>
70. Клаузевиц К. О войне: в 2 т. / К. Клаузевиц. – М.: ООО «Изд-во АСТ»; СПб.: Terra Fantastica, 2002. – Т. 1. – 558 с.; Т. 2. – 574 с.
71. Коровин В. «Третья мировая сетевая война. Меметическое оружие и меметические войны». URL: <https://public.wikireading.ru/32626>

72. Коротков Д.С. Вплив ліберально-ідеалістичного напрямку на традиційну гегемонію реалістів у теорії міжнародних відносин. Філософія та політологія в контексті сучасної культури. 2020. Т. 12. № 2. С. 87-93.
73. Косошов, О. М. Завдання захисту національного інформаційного простору за досвідом ведення гібридної війни РФ на Сході України / О. М. Косошов, А. О. Сірик // Системи озброєння і військова техніка. – 2017. – № 1. – С. 38–41. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21CO M=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=soivt_2017_1_7
74. Котенко А. О. Гібридна війна як форма сучасного міжнародного конфлікту. Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». (2017). № 13. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3070/2758
75. Кревельд, Мартин ван. Трансформація війни. Москва: Альпіна Бизнес Букс, 2005.
76. Кресіна, І. О. Особливості застосування країною-агресором інформаційних технологій у гібридній війні / І. О. Кресіна, В. М. Тарасюк // Держава і право. Серія: Політичні науки. – 2018. – Вип. 81. – С. 27–41. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21CO M=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=drpn_2018_81_5
77. Кулеба пояснив слова Зеленського щодо Будапештського меморандуму. УП. 20.02.2022. Архів оригіналу за 20 лютого 2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220220134707/https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/20/7324699/>

78. Кушнір М.П. Щодо проблем наукового та законодавчого вдосконалення системи забезпечення державної безпеки України / М.П. Кушнір // Державна безпека України. – 2004. – № 1(1). – С. 22-27.
79. Лінд, Вільям С.; Найтгенгейл, Кіт; Шмітт, Джон Ф.; Саттон, Джозеф В.; Вільсон, Гері І. (жовтень 1989), «Змінюване обличчя війни: у четверте покоління», Вісник морської піхоти, с. 22–26.
80. Мавпа з гранатами: як Україна з «Верхньої Вольти з ракетами» перетворилася на країну без ракет. УП. 03.12.2021. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/12/3/7275645/>
81. Магда Є.М. Гібридна війна: сутність та структура феномену (2014). URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2489
82. Мартинов А. Балтійсько-Чорноморська дуга // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1: А – В. – С. 175. – 688 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/ehu/1.pdf>
83. Массовые убийства мирных жителей в Буче: что известно на данный момент. BBS News (русская служба). 4 апреля 2022. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-60986588>
84. Медведь Р. Чорноморський флот Росії в Криму: стратегічне з'єднання чи мілітарна «мільна бульбашка»? 14.09.2022 р. URL: <https://ua.krymr.com/a/chronomorskyi-flot-rosii-krym-ukraina-viyna/32033148.html>
85. Меметична зброя як інструмент смислової війни РФ проти України. URL: <https://matrix-info.com/memetychna-zbroya-yak-instrument-smyslovoyi-vijny-rf-proty-ukrayiny/>
86. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї № 998_158 від 05.12.1994 р. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text

87. МЗС: Будапештський меморандум доводить, що жодні домовленості з росією не працюють. Укрінформ. 5 грудня 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3628336-budapestskij-memorandum-dovodit-so-zodni-domovlenosti-z-rosieiu-ne-pracuut-mzs.html>
88. Мутації небезпеки, або Радіаційні загрози окупованих територій. «Дзеркало тижня» Випуск № 15, 21 квітня-27 квітня 2018 р. Архів оригіналу за 27 листопада 2021 р. URL: https://web.archive.org/web/20211127125055/https://zn.ua/ukr/energy_market/mutaciyi-nebezpeki-275772.html
89. Надолішний П.І. Етнонаціональний фактор адміністративної реформи в Україні: проблеми теорії, методології та практики: моногр. / П.І. Надолішний. – К.: Вид-во УАДУ, 1998. – 252 с.
90. Національні системи оцінювання ризиків і загроз: кращі світові практики, нові можливості для України: аналіт. доп. / [Резнікова О.О., Войтовський К.Є., Лепіхов А.В.]; за заг. ред. О.О. Резнікової. Київ: НІСД, 2020. 84 с.
91. ОБСЄ: сучасні виклики та перспективи розвитку. Аналітична доповідь. Київ, 2013. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2013-12/0312_dopovid.pdf
92. Оверчук, Олена. Гібридна війна проти України: як розуміти та що робити? URL: <https://mind.ua/openmind/20236395-gibridna-vijna-proti-ukrayini-yak-rozumiti-ta-shcho-robiti>
93. Окремі аспекти нової редакції Морської доктрини Росії. Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД). 05.08.2022 р. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/okremi-aspekty-novoyi-redaktsiyi-morskoyi-doktryny-rosiyi>
94. Особливості та уроки «гібридної війни» Росії проти України. URL: https://bintel.org.ua/nukma/gibridnaja_vojna/
95. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Міністерство закордонних справ України. 20 липня 2022 р. URL:

- <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/organizaciya-z-bezpeki-i-spivrobotnictva-v-yevropi>
96. Осгуд, Роберт. Ограниченная война. Москва: Военное издательство Министерства Обороны СССР, 1960.
97. Оцінка екологічної шкоди та пріоритети відновлення довкілля на сході України. Архів оригіналу за 29 січня 2018 р. URL: <https://web.archive.org/web/20180129042421/http://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/362581?download=true>
98. Патріарх Кирило назвав військові дії на сході «наступом уніатів на православних». iPress. 15 серпня 2014 р. URL: https://ipress.ua/news/patriarh_kyrylo_nazvav_viyskovi_dii_na_shodi_nastupom_uniativ_napravoslavnyh_80005.html
99. Перепелиця Г. Полемологія // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – С. 564.
100. Петрів А.С. Загрози національній безпеці: поняття та сутність / А.С. Петрів // Науковий вісник НА СБУ. – 2018. – № 68. – С. 78-85.
101. Постанова Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» № 2188-IX від 14.04.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text>
102. Путін заявив, що «спецоперація» в Україні може бути тривалою. Слово і Діло. Аналітичний портал. 7 грудня 2022 р. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/12/07/novyna/polityka/putin-zayavyv-speczoperacziya-ukrayini-mozhe-but-tryvaloyu>
103. Рада визнала дії військ Росії в Україні геноцидом українського народу. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rada-vyznala-diyi-viysk-henotsydom/31803585.html>
104. Рада визнала Росію неонацистською державою-терористом та заборонила її пропаганду. LIGA (укр.). 14 квітня 2022 р. URL:

<https://news.liga.net/ua/politics/news/rada-priznala-rossiyu-neonatsistskim-gosudarstvom-terroristom-i-zapretila-ego-propagandu>

105. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН про територіальну цілісність України № 68/262, ухвалена 27 березня 2014 року на 68-й сесії Генеральної Асамблеї. URL: https://rusaggression.gov.ua/files/program/2538705813443184210_file/file592991bc16eeba272d29fc250b5907ac.pdf
106. Річард Докінз. Егоїстичний ген. Переклад з англійської: Я. А. Лебеденко. Харків: КСД, 2017. 540 с.
107. Росія окупувала 7% території України – Президент. www.ukrinform.ua (укр.). Архів оригіналу за 8 травня 2021 р. URL: <https://web.archive.org/web/20210508170127/https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2644798-rosia-okupuvala-7-teritorii-ukraini-prezident.html>
108. Савин Л. «Меметическая война». URL: <https://www.geopolitica.ru/article/memeticheskaya-voyna>
109. Світова гібридна війна: український фронт: монографія/за заг. ред. В.П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
110. Семенченко А.І. Теоретико-методологічні засади визначення, класифікація та оцінки системи загроз національної безпеки і рекомендації щодо їх удосконалення Вісн. Нац. акад. держ. упр. – 2007, № 3. – С. 86–108.
111. Ситник О. Гібридний характер російсько-української війни 2014–2017 років та пошук ефективних засобів протидії. Науково-ідеологічний центр імені Дмитра Донцова. 28 квітня 2017 р. URL: <http://dontsov-nic.com.ua/hibrydnyj-harakter-rosijsko-ukrajinskoji-vijny-2014-2017-rokiv-ta-poshuk-efektyvnyh-zasobiv-protydiji/>
112. Соловьев, Алексей. Полемология – французская социология войны. Социологические исследования. № 2, 1993. – р. 125-133.

113. Указ Президента України «Про Стратегія воєнної безпеки України» від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n15>
114. Указ Президента України «Про Стратегія кібербезпеки України» від 26 серпня 2021 року № 447/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#n12>
115. Указ Президента України «Про Стратегію національної безпеки України» від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>
116. Україна офіційно звернулась за консультаціями за Будапештським меморандумом. УП. 21.02.2022. Архів оригіналу за 21 лютого 2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220221164315/https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/21/7324839/>
117. Функції та завдання системи забезпечення національної безпеки України в сучасних умовах / М.М. Шевченко // Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки. – 2014. – № 3–4. – С. 14–24.
118. Хаусхофер К. О геополитике: Работы разных лет. Границы в их географическом и политическом значении. Панидеи в геополитике. Статус-кво и обновление мира. Континентальный блок / Пер. с немец. И.Г. Усачева. Москва : Мысль, 2001. 426 с.
119. Ціцерон М.Т. Про державу. Про закони. Про природу богів. Переклав з латини В. Литвинов. – Львів: Апріорі, 2019. 392 с.
120. Шантаж із ядерною зброєю: що стоїть за Зе-питанням про Будапештський меморандум. ЄП. 19.10.2020. Архів оригіналу за 20 жовтня 2020. URL: <https://web.archive.org/web/20201020050419/https://www.euointegration.com.ua/articles/2020/10/19/7115465/>